

ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ SİSTEMİNİN TEORİK ÇERÇEVESİ OLARAK STRATEJİK ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ SİSTEMİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ*

TANER AKAN

Araş.Gör., Kocaeli Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve
Endüstri İlişkileri Bölümü

Abstract

The theoretical background of the industrial relations has been experiencing a vicious-circle with the political economy posed by the globalization trends. This ingrained vicious-circle can be surpassed only when the transformations having been experienced in the foundations of industrial relations are taken into consideration by means of taking account of the existence of global and regional actors effective upon the national industrial relations systems in an open-system framework. Concurrently, the aim of this paper is to inquire into the industrial relations system in the framework of strategic industrial relations systems. In this theoretical approach in which the global developments in industrial relations and their repercussions at the local level are comprehensively gone through, the case of Turkish industrial relations systems is examined on an evolutionary basis. Besides being considered a general industrial relations theory, spesifically, strategic industrial relations

* Bu yazıda endüstri ilişkileri, özellikle Türk Endüstri İlişkileri Sistemi, alanında kapsamlı bir teorik çerçeve ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ancak, yazar önerilen teorinin *mutlak doğrular* içermediği gerçeğinden hareketle, tarafların , özellikle pratisyenlerin (sendikaların), görüşleri ve bu alanda çalışan bilim adamlarının eleştirilerini alarak teorik çerçeveyi daha detaylı bir çalışma ile yeniden ortaya koyacaktır. Bu anlamda sözkonusu tarafların görüş ve eleştirileri yazar tarafından memnuniyetle karşılanacaktır. İletişim için taner_akan@yahoo.com.

system is evaluated as a theoretical framework for Turkish industrial relations system.

Key words: *Industrial Relations Systems, Industrial Relations Theory, Strategic Industrial Relations Systems, Turkish Industrial Relations Systems, Actors of Industrial Relations*

Özet

Endüstri ilişkileri disiplininin küreselleşme ile ortaya çıkan yeni ekonomi politik yapıda teorik anlamda bir kısır döngü yaşadığı görülmektedir. Bu kısır döngünün aşılması ulusal endüstri ilişkileri sistemlerini etkileyen küresel ve bölgesel aktörlerin varlığı veri alınarak, endüstri ilişkilerinin temel dinamiklerinde yaşanan değişimin açık bir sistem modeli çerçevesinde ele alınmasıyla mümkündür. Bu çalışma kapsamında endüstri ilişkileri sistemi açık bir sistem modeli olarak ele alınmakta ve endüstri ilişkilerinde küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan gelişmeler stratejik endüstri ilişkileri sistemi teorisiyle analiz edilmektedir. Genel olarak küresel düzeyde yaşanan gelişmeleri ve bu gelişmelerin ulusal düzeydeki izdüşümlerini analiz eden bu teorik çerçevede Türk endüstri ilişkileri sisteminin durum analizi yapılmaktadır. Böylece genel bir teorik çerçeve olarak kurulan stratejik endüstri ilişkileri sistemi, spesifik olarak, Türk endüstri ilişkilerinin teorik çerçevesi olarak ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Endüstri İlişkileri Sistemi, Endüstri İlişkileri Teorisi, Stratejik Endüstri İlişkileri Sistemi, Türk Endüstri İlişkileri Sistemi, Endüstri İlişkilerinde Aktörler*

GİRİŞ

Endüstri ilişkileri alanında birtakım teorik açılımlar mevcuttur. Bu açılımların çoğununun 1980'li yılların öncesine ait olduğu görülmektedir. 1990'lardan sonra bir teorik çerçevenin geliştirilmemesi bir anlamda endüstri ilişkilerinde yaşanan daralmaya bağlanabilir. Bu arada, Dunlop'un sistem teorisi endüstri ilişkilerinin sistematize edilmesinde önemli bir işlev üstlenmiştir. Ancak Dunlop'un teorisini geliştirdiği 1960'lı yıllarda altın çağını yaşayan endüstri ilişkileri sistemiyle, günümüzde küreselleşme ile birlikte dönüşüme uğrayan endüstri ilişkileri sistemi arasında önemli farklılıkların varlığı bilinmektedir. Günümüzde küresel ve bölgesel aktörlerin etkinlik kazandığı (açık bir) endüstri ilişkileri sistemi sözkonusudur. Dolayısıyla endüstri ilişkilerini, kapalı bir sistem çerçevesinde, ulusal düzeyde analiz eden Dunlop'un sistem teorisinin

günümüzde yaşanan gelişmeleri açıklamakta yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan endüstri ilişkileri literatüründe ses getiren bir yaklaşım olarak “stratejik tercih” perspektifi Kochan, Katz ve Mckersie tarafından 1984 yılında geliştirilen ve Amerika ölçeğinde endüstri ilişkileri alanında yaşanan krizi açıklamaya çalışan bir *model* olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazarların stratejik tercih perspektifini bir teori olarak ortaya koyma iddiası yoktur. Nitekim Dunlop, bu perspektifin veya modelin endüstri ilişkilerinin genel teorisi olamayacağını belirtmektedir;

“Transformation of American Industrial Relations endüstri ilişkilerinin genel bir teorisi olamaz, çünkü o gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin endüstri ilişkilerini açıklayacak yeterli teorik açılımlara sahip değildir” (1993: 20).

Stratejik tercih modelinin dışında endüstri ilişkilerinde teorik çalışmaların yapılmadığı görülmektedir. Yapılan çalışmalar teknolojik gelişmelerin endüstri ilişkilerine etkisi gibi küresel gelişimin yalnızca bir boyutunu yansıtan alanlarla sınırlı kalmakta ve kapsamlı bir analiz çerçevesi oluşturmayı hedeflememektedir.

Bu çalışma kapsamında ise günümüzde *küresel ve bölgesel aktörlerin etkinlik kazandığı açık bir sistem modeli (ASM)* çözümlene çerçevesi olarak ele alınmaktadır. Söz konusu ASM'nin analizi yapılırken Dunlop'un sistem teorisi veri alınarak, küresel aktörleri de içeren daha kapsamlı bir sistem açılımı yaratılmaya çalışılacaktır. Bu açılımlar stratejik endüstri ilişkileri sistemi (SEİS) olarak adlandırılan bir teorik çerçevede ele alınacaktır. SEİS, küresel ölçekte ortaya çıkan gelişmelerin endüstri ilişkilerindeki etkilerini interaktif bir yaklaşımla ele alan, *endüstri ilişkilerinin hem altın çağlarını hem de kriz dönemlerini açıklamak* için bir analiz çerçevesi oluşturmayı hedefleyen bir teorik çerçeveyi oluşturmaktadır.

Öte yandan Türk endüstri ilişkilerinin teorik çerçevesini oluşturmaya ilişkin kapsamlı çalışmaların yapılmadığı bilinmektedir. SEİS, genel bir teorik açılım olarak ele alınmasının yanısıra, Türk endüstri ilişkileri sisteminin de (TEİS) teorik çerçevesi olarak kurgulanmaya çalışılacaktır. TEİS'nin yapısal özellikleri sisteme etki eden iç ve dış aktörler arasındaki yatay ve dikey etkileşimler açısından ele alınarak, tarihsel bir çerçevede değerlendirilmektedir. Yapılan analizlerde SEİS teorisinin

TEİS'ni açıklamak için yeterli analitik açılımlara sahip olduğu görülmektedir.

1. Endüstri İlişkilerinde Bir Teori Önerisi: Stratejik Endüstri İlişkileri Sistemi (SEİS)

1.1. SEİS Açısından Strateji Kavramı

Strateji kavramı Cambridge Dictionary'de "savaş, politika, işletme, endüstri vb. alanlarda başarıyı elde etmek için geliştirilen detaylı bir plan olarak" tanımlanmaktadır. Tanımdan da anlaşılacağı gibi strateji özü itibarıyla pozitif veya negatif bir içerime sahip değildir. Diğer bir anlatımla kullanıldığı durum için olumlu veya olumsuz bir özellik göstermemektedir. Örneğin "sendikal stratejiler" ifadesi kullanıldığında sendikaların stratejilerinin etkili veya etkisiz olduğundan bahsedilmemekte, sendikaların belirli durumlarda takip edecekleri kısa veya uzun vadeli politikalar ifade edilmektedir. Ancak strateji kavramı sosyal bilimler alanında genellikle organizasyonel yönetim literatüründe kullanılan (stratejik yönetim, stratejik insan kaynakları yönetimi) ve işletmelerin hedeflerini gerçekleştirmek üzere benimsedikleri kısa veya uzun vadeli politikaları belirten bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda endüstri ilişkileri teorisi açısından işçi sendikalarının ve devletin işveren sendikalarının (özel işletmelerin) stratejik hedeflerine göre yapılanması anlamında algılanması riski olduğu izlenimi gündeme gelmektedir*. Ancak David, *strategic management* adlı eserinde *sosyal organizasyonlarda stratejik yönetim* bölümüne yer vermektedir (1993: 75-78). Bu anlamda strateji kelimesi sadece kâr amacı güden kurumlar için değil aynı zamanda kâr amacı gütmeyen sosyal organizasyonlar veya yapılanmalar için de kullanılabilir. Sonuç olarak, SEİS modeli kapsamında strateji kelimesi EİS'nin taraflarının kendi hedeflerini gerçekleştirmek üzere formüle ettikleri politikalar olarak ele alınacaktır.

Yukarıdaki açıklamalara rağmen yine de strateji kavramının endüstri ilişkileri kapsamında sendikalar tarafından ,reaktif örgütlenmeler olmaları nedeniyle, işveren yanlısı bir kavram olarak algılanması olasıdır. Neticede sendikaların işletmelerin uyguladıkları olumsuz insan kaynakları politikaları ve genel olarak kapitalizmin yarattığı sosyoekonomik problemlere bir tepki olarak ortaya çıktığı bilinmektedir.

* Bu kaygı endüstri ilişkileri alanında yapılan çalışmalarda "strateji" kelimesinin bu anlamda kullanılmasından ileri gelmektedir. Kochan, Katz ve Mckersie'nin geliştirdiği "stratejik tercih teorisinde" bu durumu görmek mümkündür.

Ancak endüstri ilişkilerinde bugün için sendikaların güç kaybetmesinin nedeni geçmişte reaktif kurumlar olarak ortaya çıkmaları değil, endüstri ilişkilerinde bir aktör olarak diğer aktörlerin kararlarında etkili olmak için proaktif ,tepkisel olmayan, stratejiler geliştirememiş olmalarıdır. Sendikalar, birer işletme^{**} olarak (mevcut-gerçek işletmeler karşısında) ele alındığında diğer işletmelerle (mevcut işletme yapılarıyla) rekabet etmek için “yeni ve yaratıcı ürünler” geliştiremediklerinde piyasa ekonomisinin doğal sonucu olarak başarılı olamayacaklarını söylemek mümkündür^{***}. Sendikal organizasyon literatüründe *strateji* kavramının veya *stratejik yönetim* anlayışının çok fazla yer bulmadığı görülmektedir. Bunun temel sebebi sendikaların endüstri ilişkileri sisteminin işleyişini yönlendirecek politikalar üretmemiş olmasıdır. Pratik anlamda bunun mümkün olmadığı öne sürülebilir. Fakat burada vurgulanması gereken nokta sendikaların sistemin işleyişini veri olarak gerek kendi iç organizasyonlarında gerekse sisteme etki eden diğer aktörlerle olan etkileşimlerinde uygulayacakları politikaları orta ve uzun vadeli olarak belirlemedikleridir. Bunun sonucunda genellikle kısa vadeli *tepkisel* hareketlerle sistemin işleyişinde insiyatif üstlenmeye çalışmaktadırlar.

1.2. SEİS’in Temel Açılımları

Endüstri ilişkileri literatüründe strateji kelimesi ilk olarak Kochan, Katz ve Mckersie^{*} (1983; 1994) tarafından öne sürülen “stratejik tercih teorisi” çerçevesinde kullanılmıştır. Amerikan endüstri ilişkilerini analiz eden bu *modelde* işverenlerin stratejik tercihlerinin endüstri ilişkileri sisteminde belirleyici olduğu, dolayısıyla sistemin büyük ölçüde

^{**} Sendikaların kâr amacı gütmeyen sosyal organizasyonlar olduğu ve sistemde işletmelerin uygulayacakları stratejileri belirleme kapasitelerinin çok sınırlı olduğu açıktır. Bununla birlikte, burada yapılmaya çalışılan şey sendikaların neden proaktif olması gerektiğini açıklamak için bir analiz çerçevesi oluşturmaktır. Bu anlamda sendikalar üyelerinin çıkarlarını maksimize etmek için sistemin gerektirdiği koşullarda rakiplerine karşı etkin stratejiler oluşturmak durumundadır.

^{***} Sendikaların geliştirecekleri “yeni ve yaratıcı ürünler” güçlerini korumak ve artırmak için geliştirecekleri her türlü politika anlamında kullanılmaktadır. Bu ürünler sadece özel işletmelere değil aynı zamanda devlet politikalarına da alternatif niteliğini taşımaktadır.

^{*} Stratejik tercih teorisi ilk olarak Kochan, Cappelli ve Mckersie’nin yayınladığı “Strategic Choice and Industrial Relations Theory and Practice” adlı makalede ele alınmış, ancak daha ayrıntılı olarak (kitap halinde) Kochan, Katz ve Mckersie tarafından kaleme alınan “Transformation of American Industrial Relations” adlı eserde ortaya konulmuştur.

sendikaların güç kaybıyla neticelendiği ve devletin de bu süreçte pasif kaldığı tezi ileri sürülmektedir. Tarihsel süreçte devletin New Deal politikalarıyla sendikal gelişimi desteklediği ancak küreselleşme ile ivme kazanan trendlerle birlikte devletin işverenleri destekleyen politikalara yöneldiği ve gelecekte de sendikal gelişimi desteklemesinin (*high road* stratejisini tercih etmesinin) mümkün olmadığı üzerinde durulmaktadır.

İşverenlerin sendikasızlaştırma politikalarının insan kaynakları uygulamalarıyla ikâme edildiğini ve bu uygulamalarında sonuç verdiği vurgulanarak, sendikaların değişime adapte olmakta yetersiz kaldığı ve işverenlerin değişimi yönlendiren taraf olduğu belirtilmektedir. Ortaya çıkan yeni düzeni “sendikasız endüstri ilişkileri” olarak tanımlayan yazarlar endüstri ilişkileri sistemin bu doğrultuda gelişiminin en yakın ihtimal olduğunu ve kendilerinin de sistemin sendikaların lehine işlemesi konusunda olumlu düşünmediklerini vurgulamaktadırlar (Kochan ve diğ., 1996: 47-81). Diğer yandan stratejik tercih teorisinde kamu kesimi endüstri ilişkilerine yer verilmemekte, özel sektör ve işletme ölçeği ağırlıklı bir endüstri ilişkileri eksenine oluşturulmaya çalışılmaktadır (Kochan ve diğ., 1983).

Stratejik tercih teorisinde işletme ölçeğinde bir analiz yapıldığı gözlemlenmektedir. Bu anlamda dışsal faktörlerden ve devletin endüstri ilişkilerindeki rolünden sınırlı ölçüde bahsedilmektedir. Amerika’da sosyal devlet ve sosyal mobilite olgularının (sendikal yapılanmaları birer toplumsal vakıa haline getirecek ölçüde) gelişmemiş olmasının da işletme odaklı bir teorik çerçeve geliştirilmesinde etkili olduğu öne sürülebilir. Stratejik tercih yaklaşımının spesifik olarak Amerikan endüstri ilişkilerini açıklamak için geliştirilmesi bu yaklaşımın bir teoriden çok *model* niteliğini ön plana çıkarmaktadır. Dolayısıyla tüm dünya ülkeleri açısından, örneğin korporatist geleneğin yaygın olduğu AB ülkeleri açısından, teorik bir çerçeve oluşturması güç görünmektedir. Üstelik bu modelin endüstri ilişkileri sisteminde ortaya çıkan değişim ve dönüşümü bir sistem analizi çerçevesinde yaptığını söylemek imkan dahilinde görünmemektedir. Çünkü endüstri ilişkilerinde yaşanan dönüşüm sadece işverenlerin stratejik tercihleri ve devletin pasif politikalarıyla açıklanamayacak kadar çok boyutludur. Her ne kadar yazarlar, uluslararası şirketlerin, örneğin Japon şirketlerinin, Amerika’da düşük işgücü maliyetleri nedeniyle yatırım yapmaları gibi küresel ölçekte münferit bir takım gelişmeler üzerinde dursalarda, temel analiz çerçeveleri ulusal ölçekte kalmaktadır. Dolayısıyla, sendikal örgütlenmedeki düşüşün uluslararası ekonomi politik yapıdan ve sosyal

politika uygulamalarından bağımsız bir şekilde açıklanması kapsamlı bir değerlendirmeyi engellemektedir.

Stratejik tercih teorisinde endüstri ilişkileri sisteminin *sendikasılaşmasına* , diğer bir anlatımla “sendikası endüstri ilişkilerine” vurgu yapılmaktadır. Dunlop ise çalışanların kendi haklarını savunacak bir organizasyon olmasa bile, endüstri ilişkileri sisteminin kendi kurallarını ortaya koyacağını vurgulamaktadır. (1993; 14-15). Ancak, her şeyden önce sendikaların olmadığı bir endüstri ilişkileri sisteminde çalışanların bireysel olarak endüstri ilişkileri sistemine kendi stratejik tercihlerinin uygulanmasını sağlayacak ölçüde etkin girdi altyapısı sağlaması mümkün gözükmemektedir. Bu anlamda insan kaynakları uygulamalarının sendikaların EİS’deki işlevini ikâme etmesi sözkonusu olamaz. Koray’ın da vurguladığı gibi insan kaynakları uygulamalarının güvencesi yasalar değil, işletmenin kârlılığıdır (1996: 762). Günümüzde ,özellikle devletin işverenlerin stratejik tercihlerine göre düzenlemeler yaptığı gelişmekte olan ülkelerde, var olan sosyal damping uygulamaları için sendikası bir endüstri ilişkileri işçiler açısından bir sistem özelliğine sahip olamaz. Çünkü ulusal/uluslararası aktörler (IMF, DTÖ, uluslararası şirketler, ulusal işverenler, pasif konumdaki devlet, uluslar arası sermaye akımları vb.) karşısında münferit olarak bireylerin stratejik tercih üretmesi (işsizliğin son derece yüksek olduğu, ekonomik gelişmenin ve sosyal refahın uluslararası standartların altında olduğu ve sonuçta maliyet merkezli bir emek yoğun üretim sürecine sahip böylesi ülkelerde) mümkün gözükmemektedir.

Diğer taraftan yazarlar, Dunlop’un sistem teorisinin bir denge ve istikrar üzerinde inşa edilmiş olduğunu vurgulamaktadırlar. Bu anlamda günümüzde Dunlop’un geliştirdiği dengeye dayanan bir sistem modelininin yaşanan dönüşümleri açıklamakta yetersiz kaldığı üzerinde durmaktadırlar (1994: 7). Aslında bu durum Dunlop’un bir eksikliği değil tarihsel gelişimin yarattığı doğal bir durumdur. Amerika’da 1960’lı yıllarda devletin taraflar arasındaki güç etkileşimine müdahale ederek ve sendikal gelişimi New Deal politikalarıyla destekleyerek sistemde etkin rol oynaması Dunlop’un bu yaklaşımını açıklamakta yeterli gözükmemektedir. 1960’lı yıllarda henüz kurumsallaşmasını tamamlamamış bir küreselleşme olgusunun o dönemlerde yazılan bir eserde yer almaması doğal karşılanmalıdır. Ancak bu durum *neden küreselleşme öncesi süreçte ekonomik büyüme istihdama ve ücret artışına, sosyal devlet uygulamalarına ve sonuçta sendikal hakların genişlemesine ve örgütlenmenin yoğunlaşmasına neden olurken, günümüzde artan ekonomik büyüme ve verimlilik düzeylerine rağmen*

aynı durum gerçekleşmemektedir ? gibi sorulara Dunlop'un sistem teorisinde cevap bulmanın güç olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Aynı durum stratejik tercih modeli içinde geçerli olmaktadır.

“Stratejik Endüstri İlişkileri” kavramı ise ilk olarak Roomkin ve Rosen (1996) tarafından kullanılmıştır. Roomkin ve Rosen, işletme ölçeğinde insan kaynakları uygulamalarının analiz edildiği *Handbook of Human Resource Management* adlı eserde temel olarak Kochan, Katz ve Mckersie'nin geliştirdiği stratejik tercih modelini analiz çerçevesi kabul ederek bir takım açılımlar geliştirmeye çalışmaktadırlar. Ancak geliştirdikleri açılımların stratejik tercih teorisine ciddi katkılar yaptığını söylemek güçtür. Çünkü yazarlar çalışmalarında endüstri ilişkilerini işletme düzeyinde stratejik tercih modelinin temel parametrelerini veri olarak değerlendirmelerde bulunmakta teorik bir açılım geliştirme hedefini gütmemektedirler (bu bir eksiklik değil, yazarların çalışmalarının genel amacı olarak algılanmalıdır).

Bu çalışmanın temel çıkış noktası ise günümüzde endüstri ilişkilerinde *açık bir sistem modelinin* (ASM) varlığıdır. Sözkonusu ASM'nin analizi yapılırken Dunlop'un sistem teorisi veri alınarak, endüstri ilişkilerine etki eden küresel ve bölgesel aktörleri de içeren daha kapsamlı bir sistem açılımı yaratılmaya çalışılacaktır. Bu analiz çerçevesi stratejik endüstri ilişkileri sistemi (SEİS) olarak ele alınacaktır. SEİS, Roomkin ve Rosen'in ortaya koyduğu SEİ'den çok farklı bir yaklaşımla değerlendirilecektir. Yukarıda da vurgulandığı gibi yazarlar SEİ'ni bir teorik çerçeve olarak önermemekte, işletme ölçeğinde yaşanan değişim paralelinde bir analiz yapmaktadırlar. Bu çalışmada ise SEİS endüstri ilişkilerinin küreselleşme öncesi ve sonrası süreçte gelişimini açıklamaya yönelik kapsamlı bir teorik çerçeve olarak öne sürülmektedir.

SEİS, açık bir sistem modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Hiç şüphesiz günümüzde kapalı bir sistem modelinden bahsetmek mümkün görünmemektedir. Dunlop endüstri ilişkilerini üçlü bir model çerçevesinde analiz etmektedir. Ancak Dunlop'un teorisini geliştirdiği 1960'lı yıllarda mevcut olan endüstri ilişkileri modeli ile günümüzde yaşanan endüstri ilişkileri modeli arasında önemli değişimlerin varlığı açıktır. Örneğin, Haworth ve Hughes, Dunlop'un geliştirdiği sistem teorisinin daha çok ulusal ölçeği esas aldığını vurgulamaktadırlar (2003: 666). Dolayısıyla sistem teorisini, küreselleşme ile ortaya çıkan yeni dinamikleri ve tarihsel açılımları da içine alan “kapsamlı” ve “dinamik” bir çerçevede analiz etmek önem kazanmaktadır. Ancak analiz

kapsamında, ulusal ve uluslararası alanda yaşanan endüstri ilişkileri gelişmeleri, işletme ölçeğinde veya ulusal-kapalı sistem modeli çerçevesinde değil , endüstri ilişkilerine etki eden tüm aktörlerin stratejilerinin kesişme noktası olan açık bir sistem modeli kapsamında değerlendirilecektir. Çıkış noktası ise sistemin aktörlerinin stratejilerinin başarılı olmasının ürettikleri stratejilerin *etkinlik* düzeyinin yanında, diğer aktörlerin stratejileriyle olan *yakınsamasına* da bağlı olduğudur. Bir makale kapsamında sistemin bütün özelliklerini irdelemek ve ayrıntılarıyla ifade etmek mümkün olamayacağı için sistemin genel özellikleri ve içerimleri üzerinde durulacak, özellikle küreselleşme sürecinde ortaya çıkan değişimin (veya dönüşümün) açıklanması için bir analiz çerçevesi kurgulanmaya çalışılacaktır.

2. SEİS'nin Analiz Çerçevesi

Tablo 1'den de (<http://www.isguc.org/tanerakanek.pdf>) görüldüğü gibi endüstri ilişkileri sisteminin günümüzde çok boyutlu bir aktör yelpazesi bulunmaktadır. Tablo analiz edildiğinde sözkonusu aktörlerin tümünün ulusal endüstri ilişkileri uygulamaları üzerinde doğrudan veya dolaylı olarak etkili olduğu görülecektir. Bu etkilerin ortaya çıkış biçimi farklılık arz etmekle birlikte, her bir etkinin dinamik sonuçlar doğurduğunu ve dolayısıyla tekyanlı bir ilişkiden söz etmenin mümkün olmadığı görülmektedir. Bu durum bizi bir sistem analizi yapmaya götürmektedir. Bu bölümde "sistem" in içeriği ve özellikleri endüstri ilişkileri açısından değerlendirilerek, oluşturulan analiz çerçevesi SEİS'nin temel açılımlarının ifade edilmesinde kullanılacaktır.

Sistemler alt ve üst fonksiyonlardan oluşan ve bütünsel bir kapsama sahip olan yapılardır. Bir sistem içerisinde tüm alt ve üst fonksiyonlar *yatay ve dikey* olarak birbirleriyle *kesintisiz* bir etkileşim içerisindedir. Sistemin varolması kendisini oluşturan fonksiyonların görevlerini kesintisiz yerine getirmesine bağlıdır. Sistem içerisinde yer alan her alt sistem kendi alt sistemlerine sahiptir. Sistemin etkin işleyişi sistemi oluşturan alt ve üst sistemlerin birbirleriyle etkileşimini gerektirmektedir. Bu etkileşim karşılıklı bir etkileşim niteliğindedir. Ve sistemin hedeflerinin gerçekleştirilmesine odaklanmıştır. Buna göre sistem içerisindeki fonksiyonların etkileşimi sistemde bir sinerji yaratacaktır. Diğer taraftan sistemler dinamik yapılardır. Sistemde yer alan bir fonksiyonda ortaya çıkan değişim (pozitif veya negatif) sistemdeki diğer fonksiyonları ve sistemin sonuçlarını direkt olarak etkilemektedir. Bilindiği gibi kapalı sistemler içerisinde yer aldıkları çevre şartlarıyla etkileşim içerisinde olmayan sistemler olduğundan, bu sistemde yer

alan aktörler kendi iç şartlarını veri olarak stratejiler üretmektedirler. Açık sistemler ise çevresel (dışsal) faktörlerle karşılıklık esasına dayanan dinamik bir etkileşim içerisindeyler (Akan; 2004: 15-16).

Sistemin *stratejik* niteliğini kazanması ise sistemde yer alan aktörlerin kendi hedeflerini gerçekleştirmek için diğer aktörleri, bu hedeflerin gereklerine göre biçimlendirmeye çalışması sonucunda gerçekleşmektedir. Burada aktörlerden birinin stratejilerinin gerçekleşmesi, sistemin kendi stratejisinin gerçekleşmesine yönelmesini sağlayacak kadar çok sayıda aktörü etki altına almasına veya bu derece etkin stratejiler üretmesine bağlıdır. Örneğin, yukarıda da açıklandığı gibi stratejik tercih teorisinde vurgulanan temel nokta (Amerikanın ulusal) endüstri ilişkileri sisteminin işletme yanlısı bir sürece yönelmesiydi. Bunun nedeni başta devlet olmak üzere sistemin diğer dış aktörlerinin de işletme stratejilerini destekleyecek politikalar üretmesidir. Ancak bu durumun örneğin İsveç'te böyle olmadığı bilinmektedir.

Bu anlamda vurgulanması gereken noktalardan birisi de sistemin işçi sendikaları destekleyecek şekilde de işleyebileceğidir. 1950 ve 60'lı yıllarda EİS'nin işleyişi tam da bu durumu doğrulamaktadır Amerika'da da devletin sendikal örgütlenmeyi destekleyecek politikalar ürettiği Kochan, Katz ve Mckersie tarafından belirtilmektedir (1994: 22).

EİS açısından teori ve pratik arasındaki farkın iyi ayırdedilmesi gerekmektedir. Hiç şüphesiz teorisinin temel amacı pratik gelişmelerin seyrini açıklamak için bir analiz çerçevesi oluşturmaktır. Bu noktada, Kurtulmuş endüstri ilişkileri sisteminde mikro (işyeri) ölçeğine doğru bir yönelimin (desentralizasyon) olduğunu belirtmektedir (1996: 81). Pratik gelişmeler açısından genel olarak doğru olan bu tespit, teoride makro düzeyde açılımlardan yola çıkarak mikro düzeydeki gelişmelerin açıklanması gerçeğini değiştirmemektedir. Dolayısıyla bu çalışma kapsamında açık SEİS bir makro analiz çerçevesi olarak ele alınmaktadır. Bunun temel amacı sistemin "bütününün" açıklığa kavuşturulmasıdır. Sistem analizi ise kapalı ve açık sistem modelleri ekseninde yapılacaktır.

2.1. Kapalı (Ulusal) Endüstri İlişkilerinde SEİS

SEİS devlet, işçiler ve işçi sendikaları, işverenler ve işveren sendikaları ile dışsal aktörlerin endüstri ilişkilerindeki rollerini, bu aktörler arasındaki stratejik etkileşim açısından ele alan bir teorik çerçeveyi

oluşturmaktadır. Buna göre taraflar kendi çıkarlarına ulaşma noktasında stratejiler üretmekte ve aktörlerin bu stratejileri endüstri ilişkileri düzleminde kesişmektedir. EİS'ni açık bir sistem modeli olarak ele almadan önce kapalı sistem modeli olarak ele almak sistemin işleyişini kavramak açısından yararlı olacaktır. Bu anlamda kapalı EİS'de Dunlop'un üçlü aktör tanımlaması kullanılacaktır.

EİS bu aktörler arasındaki stratejik etkileşimden oluşmaktadır. Bu sistemde sendikaların etkinliği devletin endüstri ilişkilerindeki stratejik açılımlarının kendi hedefleriyle uyuşmasıyla orantılı olarak artmaktadır. Devletin endüstri ilişkilerinde tarihsel süreçte belirleyici daha doğru bir tanımlamayla organizator rolü üstlendiği bilinmektedir. Dolayısıyla işçi veya işveren sendikalarının (veya işverenlerin) etkinliği, devletin ürettiği endüstri ilişkileri stratejisiyle kendi stratejilerinin örtüşmesi veya ayrışmasıyla eş orantılı olmaktadır. Diğer taraftan devlet işverenler veya sendikalardan herhangi birinin stratejisini destekleyebileceği gibi onları kendi stratejilerine göre de yönlendirebilir. Sendikaların ürettiği stratejilerin ulaşılabilir olması bu stratejilerin devlet üzerinde yarattığı etki yanında, devletin sistemin diğer tarafları olan işçi veya işveren sendikalarından birinin stratejilerini destekleyici politikalar üretmesi de belirleyici olmaktadır. Devlet EİS konusunda stratejilerini oluştururken resmi ideolojisinin yanısıra, benimsediği makro ekonomik politikaları, ülkenin ekonomik gelişmişlik düzeyi gibi değişkenleri veri almaktadır. Bu anlamda devletin endüstri ilişkileri politikası bu değişkenlerin gelişimine göre belirlemektedir. Godard'ında da belirttiği gibi, II. Dünya savaşı sonrası süreçte ekonomik büyüme ve istikrar ortamı bir çok devletin sosyal devlet uygulamalarını ve sendikal örgütlenmeyi (endüstri ilişkilerinde bir aktör olarak) desteklediği ,en azından tolere ettiği, bir dönemdir (1994: 122-123). Endüstri ilişkilerinde küresel aktörlerin etkisinin yoğun olarak hissedilmediği bu dönemde devletin otonomisi sistemin gelişiminde belirleyici olmaktadır.

Sistemin temelinde toplumsal yapı yer almaktadır. EİS'nin ulusal ve uluslararası aktörleri toplumsal yapı ekseninde stratejiler üretmek diğer bir anlatımla toplumsallaşmak durumundadırlar (Selamoğlu, 2004: 44-48). Dunlop endüstri ilişkileri sisteminin ekonomik sistemin değil sosyal sistemin bir alt unsuru olduğunu vurgulamaktadır (1993: 45). Dell'Aringa ve Lodovici ise devletin "sosyal diyalog" mekanizmasıyla sistemin tarafları arasında bir etkileşimi yarattığı ölçüde ,İskandinav ülkelerinde olduğu gibi, istikrarlı bir EİS'nden bahsetmenin mümkün olduğu üzerinde durmaktadır (1994: 390). Genel anlamda endüstri ilişkilerinde sistemin

aktörlerinin herhangi birinin (genellikle işverenlerin) stratejilerinin tek yanlı olarak gerçekleşmesine dayalı politikalar sistemin istikrarını bozmakta ve sosyoekonomik sonuçları itibariyle verimsizleştirmektedir. Bu durumu özellikle Amerikan endüstri ilişkilerinde görmek mümkündür. Sendikaların toplumsallaşmadan ziyade “pragmatist” çıkarları temsil ettiği ve bu nedenle 1970’li yıllardan itibaren güç kaybına uğradığı bir EİS’de devlet işveren stratejilerini destekleyen politikalar üretmekte ve sonuçta işgücü piyasasında eşitsizliğe, düşük ücrete, kötü çalışma şartlarına dayanan bir yapı ortaya çıkmaktadır (Mishel ve diğ., 2001).

Diğer taraftan endüstri ilişkileri sisteminde yer alan aktörlerinde toplumsallaşarak stratejilerine etkinlik kazandırabileceklerini vurgulamak gerekmektedir (Hyman, 2001a: 14). Kaufman sendikaların bütün ülkelerde birer “ekonomik varlık” olarak ortaya çıktıklarını vurgulamaktadır (2004: 30). Ancak dünya sendikal hareketinin gelişimi açısından bakıldığında sendikaların toplumsallaştıkları ölçüde başarılı ve kalıcı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, özellikle bir sosyal organizasyon (kâr amacı gütmeyen) olan işçi sendikalarının (Ross and Martin, 1999: 2) sistem içerisinde etkin bir aktör olarak yer alabilmesi her şeyden önce sosyoekonomik dinamiklerin ortaya çıkardığı bağımsız kurumlar olmalarına bağlıdır (Hyman, 1999: 108). Küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan neoliberal söylem ve tüketim toplumu yapısı ulusal ve uluslararası medya ve diğer iletişim araçları ile meşrulaştırıldığı için işverenlerin pazarlama stratejilerinin bir anlamda başarı kazanabileceği açıktır (Yeldan, 2003, 427-431). İşverenlerin bu moral altyapı olmadan salt reklam yaparak pazarlama stratejilerini gerçekleştirmeleri mümkün değildir. Aynı durum sendikaların üye kazanımları veya üyelerini muhafaza etmeleri için de ifade edilebilir.

SEİS’inin temel öngörülerinden bir diğeri ise *sendikaların dış koşullar ne kadar engelleyici olursa olsun uzun vadeli bir perspektifle ve toplumsal altyapıya dayanarak üretecekleri stratejilerle EİS’de bağımsız bir aktör olma yetisine sahip olduklarıdır. Hiç şüphesiz bu stratejilerin sadece toplu pazarlık ekseninde değil, sistemde ekonomik, politik ve demokratik alanların tümünü bir bütün olarak değerlendirerek üretilmesi gerekmektedir.* Sendikaların ortaya çıkış dönemi incelendiğinde bugünkü durumdan çok daha zor bir sürecin yaşandığı sonucuna varılabilir. Bu noktada sendikaların bugün varolan örgütlü (kurumsal) yapılarının etkinleştirilmesinin yeni bir sosyal hareket olarak sendikaları ortaya çıkarmaktan daha zor olmadığı görülmektedir. Ancak, bugün gelinen noktada sendikaların etkin stratejiler üretmeleri özellikle toplumsal tabana dayanmadıkları ülkelerde oldukça zordur. Çünkü

sendikalar özellikle 1960'lı yıllarda elde ettikleri gücü uzun vadeli stratejik açılımlar yaratabilecek ve toplumsallaşan bir organizasyonel yapı için değil, geçici çıkarlarını temin etmek için pragmatist bir yapı oluşturmak için kullanmışlardır. Söz konusu dönemde gerçekleştirilemeyen stratejik açılımların günümüzde gerçekleştirilmesi oldukça zordur. Ancak bunun imkansız olduğu kesinlikle söylenemez. Çünkü ETUC gibi milyonlarca üyesi bulunan kurumların içsel dinamiklerini harekete geçirmeleri durumunda son derece önemli bir kamuoyu oluşacağı açıktır. Uluslararası aktörlerin büyük çoğunluğunun stratejilerinin sendika karşıtı bir eksende *yakınsaması* bu durumu zorlaştırmakla birlikte imkansızlaştırmamaktadır.

Nitekim Kaufman, kapitalizm'in yapısal özellikleri nedeniyle endüstri ilişkileri alanının var olacağını vurgulamaktadır (2004: 632). Her ne kadar bir takım yapısal değişimlere uğrasa da sistemin temelinde yatan unsur işçi-işveren ilişkilerinde ortaya çıkan problemlerin devlet tarafından organize edilmesidir. Bugün için küreselleşmenin sosyal politikayı artırdığı (Deacon, 1999) gerçeği göz önüne alındığında aslında sendikaların ortaya çıkışı ve yükselişleri dönemine göre daha güçlü sendikal hareketlerin oluşması beklenmelidir (Bu yapıların "sendikal" bir kurumsal yapılanmaya sahip olması zorunlu değildir. Bu yapılar endüstri ilişkileri sisteminde işçiler lehine sisteme girdi üretebilecek organizasyonel yapılar da olabilir. Önemli olan organizasyonun adı değil, sisteme sonuç getirecek girdiler üretme kapasitesidir).

Diğer taraftan, ileride Türkiye örneğinde de vurgulanacağı gibi, aslında devletin hemen hemen her dönemde sendikal hareketi desteklemesi için gerekli koşullar mevcuttur. Devletin sendikalara karşı liberal bir eksen yaratmaya çalışması toplumsal refahı değil işverenlerin refahına artırmaktadır (Sakallıoğlu ve Yeldan, 2000). Geriye dönüp bakıldığında örneğin Türkiye'de devlet sendikal hareketi destekleseydi aslında ekonomik yapının kötüleşmesinden ziyade iyiye gitmesinin söz konusu olabileceği gerçeğine ulaşılmaktadır. Örneğin Almanya'nın ekonomik kalkınmasında varolan güçlü sendikal örgütlenmelerin son derece önemli bir rol oynadığı vurgulanarak, geçmişte güçlü olmanın kaynağı olarak gösterilen işgücü piyasasındaki (işçileri) koruyucu önlemlerin bugün güçsüzlüğün kaynağı olarak gösterildiği üzerinde durulmaktadır (Soskice, 1999). Türkiye'de devletin düşük ücrete (maliyet avantajına) dayalı bir ihracat politikası belirlemesi rekabeti ve toplumsal refahı artırmamıştır. Aksine işverenlerin bu dönemde ,özellikle teşvik alan ihracatın odağındaki sektörlerde, monopol veya

oligopol oluşturarak rekabetçi olmayan bir yapılanma gösterdiği belirtilmektedir. Devletin uyguladığı liberalizasyon sonucunda henüz olgunlaşmamış bir piyasa altyapısında spekülasyon amaçlı ve kısa dönemli sermaye giriş çıkışlarının ciddi finansal krizlere neden olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla ekonomik yapının güçlendirilmesi veya bağımsız bir ekonomik yapının oluşturulması için sendikaların elimine edilmesi öngörüsü doğru değildir. Dereli, bu görüşü etkisiz kılan önemli bir veri olarak sendikaların Türkiye’de yaşanan kriz dönemlerinde esneklik uygulamalarına uyumlu bir yaklaşım sergilemiş olduklarını vurgulamaktadır (2003: 17).

Diğer aktörlerin stratejik tercihleri neticesinde ortaya çıkmaları sendikaların pasif aktörler olmalarına yol açmaktadır. Bu anlamda, işçi sendikalarının etkinlik kazanmasında kendi iç dinamikleri (organizasyonel yapı, stratejilerin niteliği, insan kaynakları altyapısı vb.) kadar diğer aktörlerin (devlet ve işveren sendikalarının) stratejileri de belirleyici rol oynamaktadır. İşçi sendikalarının kısa vadeli reaktif stratejik açılımları manipüle edilmelerini kolaylaştırırken, kendi iç dinamiklerinden kaynaklanmayan güç kazanımları da *sürdülülebilir* bir gelişim için yeterli olamamaktadır. Bunun nedeni sendikaların kendilerine güç sağlayan aktörlerin (genellikle devletin) denetimi altında olması ve pasif bir nitelik kazanmasıdır. İşçi sendikalarının kendilerinden kaynaklanan güç kazanımları ürettikleri stratejilerin etkinliğinin diğer aktörlerin stratejileri karşısında uygulanabilirliği veya sonuç getirmesiyle bağlantılıdır. Bu anlamda Hyman, sendikaların hedeflerinin gerçekleşmesi için sendikaların organizasyonel gücünün (diğer aktörler karşısında) yeterli olmasının yanısıra, faaliyetlerini gerçekleştirebilecekleri yasal bir zemin oluşturabilmeleri ve diğer aktörlerin (işverenler, devlet, toplumsal yapı ve kendi üyeleri) davranışlarını etkileyebilme kapasitesine sahip olmaları gerektiğini vurgulamaktadır (1994: 126). SEİS kapsamında ele alındığında sendikaların stratejilerinin gerçekleşmesi ulusal ve uluslararası ölçekte toplumsal, siyasal ve ekonomik alanlarda sistemin aksaklıklarını iyi analiz ederek mevcut sendikal yapıların ortak hedefler ve eylem planları geliştirmeleri ve bu planları bilgi teknolojilerinin etkin kullanımı vasıtasıyla küresel düzeyde toplumsallaştırabilmelerine bağlı olmaktadır. Ancak bu durumda küresel ve yerel ölçekte sendikaların meşrulaştırılması mümkün olabilir ve bu meşrulaştırma doğal olarak yasal ve ekonomik kazanımları gündeme getirecektir

SEİS açısından toplu pazarlık kurumu sendikalar açısından bir *strateji üretme* alanı değildir. Aksine toplu pazarlık, sendikaların toplu

pazarlık sürecine gelmeden önce oluşturdukları stratejilerin sonuçlarına göre bir takım kazanımlar elde ettikleri veya kayıplarla karşılaştıkları bir süreçtir. Sendikalara (gerek sendika dışı aktörlerin sendikalar hakkında oluşturdukları olumsuz kamuoyu, gerekse sendikaların kendi iç yönetimlerindeki problemler nedeniyle) güvenin olmadığı bir toplumsal yapıda sendikaların bir baskı grubu niteliğini kazanamayacağı açıktır. Bu durumda sendikaların toplu pazarlık sürecinde etkin olması mümkün gözükmemektedir. Çünkü sendikaların ekonomik fonksiyonu ancak politik ve sosyal fonksiyonlarıyla birlikte var olabilir. Sendikaların bu gün yaşadığı kriz tam olarak bu noktaya oturmaktadır. Toplu pazarlık sürecinde uygulanacak etkin sendikal stratejiler bir dereceye kadar sendikal başarıyı gündeme getirebilir. Ancak gerek merkezi hükümet ölçeğinde gerekse toplumsal tabanda sendikalara karşı var olan olumsuz hava bu başarının sınırlı derecede ve işletme ölçeğinde kalmasını gündeme getirecektir.

İşçi sendikalarının kendi aralarındaki dayanışma veya rekabet de sendikaların stratejik tercihlerinin ulaşılabilir olmasını büyük oranda etkilemektedir. İster örgütlü olsun ister olmasın tüm işverenlerin ortak bir stratejisi doğal olarak vardır ve bu da endüstri ilişkileri bağlamında, işçi maliyetlerinin minimizasyonu yoluyla kâr maksimizasyonunun sağlanmasıdır. Diğer bir anlatımla işverenler arasında stratejik açıdan doğal ve bütünsel bir *yakınsama* sözkonusudur. Bu anlamda sendikalar arasındaki ideolojik, politik ve rekabete dayanan çıkar ayrışmaları sendikasızlaştırmayı hızlandıran ve sonuçta işverenlerin stratejilerinin realizasyonuna hizmet eden bir parametre olarak karşımıza çıkmaktadır. İşçi sendikalarının özellikle devletin işverenlerin beklentileriyle uyumlu stratejiler ürettiği dönemlerde ortak stratejiler üretmeleri, bu stratejilerin uygulanabilirliğini artıracaktır. Dolayısıyla işçi sendikaları sistemde kalıcı ve belirleyici olmak için her şeyden önce kendi içlerinde (bir sendikanın kendi iç örgütlenmesinde veya diğer sendikalarla olan etkileşiminde) etkin bir iletişime ve çıkar birliğine sahip olmak durumundadırlar. Çünkü bu durumda her ne kadar sendikaların bireysel düzeyde etkin stratejiler üretmesi mümkünse de bu stratejilerin etkisinin sistemde köklü değişikliklere neden olacak ölçüde kalıcı olması söz konusu olamayacaktır. Sendikaların stratejik hedeflerinin yakınsamasından doğan bir "içsel sinerji" olgusu olmaksızın sendikaların bireysel stratejilerinin pragmatizden öteye geçmesi mümkün gözükmemektedir.

Şüphesiz endüstri ilişkilerinde işverenlerin bir aktör olarak yer alabilmesi sendikal bir örgütlenmeye sahip olmalarını zorunlu

kılmamaktadır. Çünkü hem devletle hem de işçi sendikalarıyla endüstri ilişkileri bağlamında etkileşime girerek sisteme girdi üretebilmektedirler. Bu açıdan ele alındığında, işverenler ifadesi genel anlamda örgütlü veya örgütsüz işverenleri kapsayan bir kavram olarak kullanılabilir. İşveren sendikalarının SEİS açısından en önemli kazanımı tüm işverenlerin doğal bir ortak stratejiye sahip olmasıdır. Bu işveren sendikalarının örgütlenmesini ortak stratejiler üretmesini kolaylaştırırken kendi aralarında ,işçi sendikalarına karşı geliştirilecek stratejilerde, rekabetinde minimize olmasını gündeme getirmektedir.

2.2. Açık (Küresel) Bir Endüstri İlişkileri Modeli Olarak SEİS

Günümüzde yaşanan küreselleşme olgusunun ,endüstri ilişkileri açısından, en önemli niteliği sisteme etki eden dışsal aktörlerin etkilerinin nitelik ve nicelik olarak yoğunlaşmasıdır. İşgücünün küreselleşmesinin sınırlı düzeyde gerçekleştiği bilinmektedir. Ancak EİS'de açık bir sistem modelinin ortaya çıkması işgücünün küreselleşmesiyle değil, sisteme etki eden aktörlerin küresel niteliğiyle ilgilidir. Bu anlamda uluslararasılaşma sisteme etki eden aktörlerin sayıca artmasını, daha da önemlisi bu aktörler arasındaki etkileşimin giderek yoğunlaşmasını ve açık bir sistem modelini de beraberinde getirmesidir. Açık bir sistem modelinden bahsedilebilmesi için küresel düzeyde veya bölgesel düzeyde formel bir toplu pazarlık müessesesinin işverenler, işçi sendikaları ve küresel (veya bölgesel) örgütlerin bir araya gelerek bir takım konularda müzakere etmeleri gerekmektedir. Endüstri ilişkileri açısından açık sistem modeli çalışma kapsamında ulusal endüstri ilişkilerine etki eden aktörlerin küresel nitelik kazanması anlamında kullanılmaktadır. Platzer, AB için yaptığı değerlendirmede Maastricht ile birlikte ulusal ekonomilerin bölgeselleştiğini ancak toplu pazarlık sürecinin halen yerel ölçekte kaldığını ifade etmektedir. Bu durumda temel olarak var olan ekonomik bütünleşmenin sosyal bütünleşmeden bağımsız bir şekilde gerçekleşmesi nedeniyle ortaya çıktığını vurgulamaktadır (1998: 81-91). Ancak önemli olan AB düzeyinde kurumsal bir toplu pazarlık kurumunun oluşturulması değil, yerel ölçekte sendikaların yapacakları toplu pazarlık görüşmelerinde etkin olmalarını sağlayan bir ekonomi politik yaratacak stratejilerin geliştirilmesidir. Bu da özellikle ETUC'un Ekonomik ve Sosyal Konsey'deki etkinliğine bağlı olmaktadır.

Tablo 1'de (<http://www.isguc.org/tanerakanek.pdf>) görüldüğü gibi kapalı sistem modelinde yer alan ulusal aktörler açık sistem modelinde

de sistemin çekirdeğini oluşturmaktadır. Bununla birlikte uluslararası örgütlerden uluslararası sermaye akımlarına kadar çok sayıda aktörün sisteme dahil olduğu ve ulusal aktörler üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Bu etkinin düzeyi ülkeden ülkeye (gelişmiş veya az gelişmiş ülkeler için) farklılık gösterebilir. Ancak açık sistem modeli açısından önemli olan sisteme etki eden tüm aktörlerin bütünsel bir çerçevede ele alınmasıdır.

Böylece endüstri ilişkileri literatüründe birbirinden bağımsız olarak yapılan değerlendirmelerin kapsamlı bir şekilde yapılabilmesi için gerekli olan analiz çerçevesi oluşturulabilir. Örneğin küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan “yeni teknolojiler” olgusunun endüstri ilişkileri sisteminde nereye oturduğunu, sistemin aktörleri arasındaki etkileşimde nasıl bir değişime neden olduğunu kavramak için bu analiz çerçevesi kapsayıcı olmaktadır. Dolayısıyla endüstri ilişkilerinin uluslararasılaşması sürecinde ulusal düzeyde (kapalı) bir endüstri ilişkileri modelinden bahsetmek sistemin içeriğini daraltmanın yanında sistemin girdi çıktı süreçlerini açıklamakta da yetersiz kalmaktadır. Bu anlamda sözkonusu aktörler arasındaki ilişki ve etkileşimlerin bütünsel bir değerlendirmeye tabi tutulması *ceteris paribus* tarzı bir yaklaşımın elimine edilmesi gündeme getirmektedir.

Sistem analizi açısından değerlendirildiğinde aktörlerden birinin stratejik tercihlerinin ulaşılabilir olması (devlet, işletme yönetimi ve işçi sendikaları) sistemin diğer aktörlerinin stratejik tercihlerinin kendi stratejileriyle uyumlu olmasına bağlı olmaktadır. Örneğin ILO'nun uluslararası düzeyde işgücü standartları oluşturmaya çalışarak, işgücünün bir rekabet unsuru olmaktan çıkarma stratejisi sendikaların üyelerinin çıkarlarını maksimize etme stratejisiyle örtüşmektedir. Ancak DTÖ'nün uluslararası ölçekte doğrudan ve dolaylı sermaye yatırımlarının önündeki engellerin kaldırılması, diğer bir anlatımla uluslararası piyasalarda deregülasyonun (sosyal sorumluluğu olmayan bir şekilde) gerçekleştirilmesi, ILO'nun stratejik tercihinin tam tersi bir durum yaratmakta ve sendikal stratejilerle örtüşmemektedir. Bu aktörlerin sendikalar veya diğer ana aktörler üzerindeki etkileri doğrudan veya dolaylı şekilde gerçekleşebilmektedir.

DTÖ'nün deregülasyon stratejisi ulusal devletlerin uluslararası sermaye akımlarının yatırımlarına uygun bir piyasa ekonomisi yaratma hedefini gündeme getirmekte ve dolaylı olarak işgücünün bir rekabet unsuru haline gelmesini sağlamaktadır. Oysa AB'nin işyeri konseyleri politikası ulusal hükümetlerin iç düzenlemeleriyle direkt olarak endüstri

ilişkileri stratejisi olarak sisteme yansımaktadır. Burada önemli olan etkileşimin direkt veya dolaylı olarak gerçekleşmesi değil, aktörlerin stratejilerinin endüstri ilişkilerinde devlet, işletme veya işçi sendikalarının stratejileriyle olan yakınsama ilişkisidir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin uyguladıkları deregülasyon politikası emek yoğun bir işgücü piyasasında varolan maliyet avantajına dayanmaktadır. Her ne kadar deregülasyon doğrudan endüstri ilişkilerinde sendikal örgütlenmeyi hedef almasa da maliyet avantajı politikası sendikasızlaşmayı da beraberinde getirmektedir. Sonuç olarak sistemin her bir aktörünün sisteme sağladığı girdi sistemin temel üç aktörünün EİS'ne ilişkin stratejilerini olumlu veya olumsuz anlamda etkilemektedir

Yukarıda da vurgulandığı gibi EİS'den bahsedebilmek için sendikaların var olması gerekmektedir. Bu durum açık sistem modeli ele alındığında daha net bir şekilde görülmektedir. Sendikalar uluslararası düzeyde dışsal aktörlerin yarattığı olumsuz etkileri yine uluslararası düzeyde geliştirecekleri stratejilerle elimine etme yetisine sahip olabilirler. Pratikte sendikalar arasında stratejik birlik oluşturulsa dahi sistemin işleyiş sürecini etkilemelerinin ne kadar zor olduğu bilinmektedir. Ancak milyonlarca üye potansiyeline sahip bölgesel veya uluslararası sendikaların sisteme girdi üretme konusunda yaşadığı zorluklar göz önüne alındığında sendikaların olmadığı bir durumda çalışanların bireysel olarak bunu yapmaları imkansız görünmektedir*.

Sendikaların stratejilerinin gerçekleşmesi sendikaların kendi iç örgütlenmelerinin bu tercihleri uygulamak için yeterli donanıma sahip olmasını gerektirmektedir. Sendikalar sözkonusu stratejileri uygulamak için EİS'nin ulusal ve uluslararası düzeyde taraflarının tümünü ve stratejilerini göz önünde bulunduran, sosyopolitik dinamiklere dayanan ve uzun vadeli bir organizasyonel açılıma sahip olmak durumundadır. Aynı zamanda bu açılımların uluslararası işçi sendikaları düzeyinde de yaratılması, ulusal ve uluslararası sendikal stratejilerin en azından ortak yönlerinin sinerji yaratacak niteliğe sahip olması gerekmektedir. Ancak bu şekilde sendikal stratejilerin sonuca ulaşması mümkün gözükmemektedir. Sendikaların stratejik tercihlerinin birbirinden kopuk olması, dışsal aktörlerin olumsuz etkilerini karşılamada yetersiz

* Bu konu günümüz ekonomi politiği açısından son derece önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Konunun geniş ve ayrıntılı bir çerçevede analiz edilmesi kaçınılmazdır. Bu anlamda yazar bu konuyu SEİS, Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Sistemi ve Stratejik Yönetim arasında karşılaştırmalı bir analizle açıklayacak bir çalışma yapmaktadır.

kalmalarını gündeme getireceği gibi alternatif stratejiler üretmelerini de engelleyecektir. Sendikaların, ulusal hükümetlerin IMF'in önerdiği ekonomi politikalarının ,örneğin özelleştirme sonucunda çalışanların işsiz kalması durumunda, olumsuzluklarını minimize etmeleri ulusal düzeyde geliştirecekleri stratejilerle mümkün olmamaktadır. Çünkü , devlet her ne kadar sosyal devlet anlayışına sahip olsa da , reel politik açısından gerekli olmasa dahi, dışsal aktörlerin etkisi veya baskısı sonucunda özelleştirme politikasını uygulamak durumunda kalabilir. Bu durumda yerel sendikaların dışsal aktörlere karşı strateji geliştirme yetisi azalmaktadır. Uluslararası sendikaların (ulusal sendikaları destekleyici birer aktör olarak) ulusal sendikaların yarattığı sinerjiyi uluslararası ölçekte üreteceği stratejilerle bütünleşmesi ve bu etkiyi doğru politikalarla yerel sendikaların taleplerini gerçekleştirmeye yönlendirmesi durumunda bir güç dengesinden bahsetmek mümkün olabilir. Hensman, bu durumu sendikaların uluslararası tehditler karşısında uluslararasılaşması gerektiği şeklinde vurgulamaktadır (2001:446). Bu durumda dahi sendikaların sonuç almasının ne kadar güç olduğu göz önüne alındığında sendikalar (ulusal/bölgesel/uluslararası) arasındaki strateji farklılığı sendikaların diğer aktörler tarafından manipüle edilmesini ,açık sistem modelinde, önemli derecede kolaylaştırmaktadır.

Diğer taraftan yukarıda da vurgulandığı gibi sendikalar stratejik açımlarını bütünsel bir perspektifle belirlemek durumundadırlar. Sendikaların ulusal düzeyde sosyal, demokratik, ekonomik ve politik fonksiyonlarını , uluslararası düzeyde bilgi teknolojilerinden uluslararası sermaye akımlarına kadar tüm parametreleri de dikkate alarak stratejik açımlar geliştirmeleri etkin olmaları için kaçınılmazdır. Çünkü bütün bu parametreler bir "sistem"in unsurlarıdır ve aralarında yatay ve dikey karşılıklı bir etkileşim bulunmaktadır.

Sistemde devletin organizatör rolünün devam ettiği görülmektedir. Devlet dışsal (uluslararası) aktörlerin etkilerini (modifiye ederek veya olduğu gibi) ulusal sisteme adapte eden merkezi bir role sahiptir. Dış aktörlerin tümünün etkilerinin devlet üzerinden ulusal sisteme adapte edildiğini söylemek güçtür ancak özellikle uluslararası örgütler, bölgesel kuruluşlar, uluslararası sermaye akımları, ekonomi politik ve çıkar çatışmaları gibi aktörlerin etkilerinin büyük oranda devlet üzerinden sisteme yansıdığı açıktır. Bu anlamda devletin açık sistem modelinde benimsediği stratejiler, bir anlamda dışsal aktörlerin etkilerini ulusal sisteme (işverenlere veya işçi sendikalarına) modifiye ederek veya olduğu gibi aktarma niteliğine sahip olmaktadır. Devletin stratejik

tercihlerinin devletin benimsediği sosyal politika anlayışı, makro ekonomik stratejiler kadar uluslararası ekonomi politik ve güç dengeleriyle de bağıntılı olduğu açıktır. Nitekim devlet kapalı sistem modelinde benimsediği stratejik tercihlerini açık sistem modelinde yer alan dışsal aktörlerin etkilerine göre değiştirme insiyatifini bu aktörlerle kendisi arasındaki güç dengesiyle orantılı olarak elinde bulundurmaktadır. DTÖ'nün deregülasyon politikasına işgücü üzerinde yaratacağı sosyal damping endişesi nedeniyle uymak istemeyen bir devletin uluslararası sermaye akımlarından mahrum kalma ve dolayısıyla istihdam artışı sağlayamama gibi bir diğer olumsuz sonuçla karşılaşması sözkonusudur. Bu iki durumdan hangisini tercih edeceği Panic'in de vurguladığı gibi devletin uluslararası ekonomi politik içerisinde yer aldığı konumunun yanısıra ulusal ekonomisinin gelişmişlik düzeyiyle de alakalı bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır (1995: 52-53).

SEİS içerisinde dışsal ve içsel faktörler arasında yatay ve dikey olarak etkileşim bulunmaktadır. Uluslararası şirketleri ve uluslararası sermaye yatırımlarını DTÖ'nün politikalarından, uluslararası ekonomi politik ve çıkar çatışmalarından, IMF'in istikrar programlarından bağımsız düşünmek mümkün değildir. Dolayısıyla dışsal aktörler arasındaki etkileşiminde sistemin temel aktörleri olan devlet, işçi sendikaları ve işverenlerin stratejik tercihlerini güçlendirmesi veya zayıflatması sözkonusudur. DTÖ'nün liberalleşme konusundaki politikaları uluslararası şirketlerin yatırımları için uygun bir ortam yaratırken devletlerin, özellikle finansal problemler yaşayan gelişmekte olan ülkelerin, buna ilişkin düzenlemeleri yapmalarını gündeme getirmektedir (Önder, 2003:98-99). Sonuçta sosyal damping uygulamaları gündeme gelmekte ve işverenlerin stratejik tercihlerini destekleyen bir ekonomi politik yapı yaratılmaktadır (Bu durumun tüm ülkeler için böyle olduğunu söylemek güçtür ancak bir sonraki bölümde de vurgulanacağı gibi çoğu kez sistem bu şekilde işlemektedir). Töy'e günümüzde gelişmekte olan ülkelerde kriz gündeme geldiğinde tek reçetenin *liberalleşme* olarak sunulduğunu ileri sürerek, zamanlaması iyi yapılmayan liberalleşme stratejisinin sosyal refahı azalttığını, bu anlamda [özellikle ithalat vergilerinin önemli gelir kaynağı olduğu, faiz oranlarının artarak borç yükünün ağırlaşma riski (spekülatif akımlar nedeniyle) olan ülkelerde] kamu harcamalarının azaltılmaması gerektiğini öne sürmektedir (2000). Cox, uluslararası ekonomi politik açısından devletlerin keynesyen dönemde var olan borçlarının iç piyasa ağırlıklı olduğunu, dolayısıyla sözkonusu dönemde varolan "mesele değil, nasılsa birbirimize borçluyuz" anlayışının uluslararası

borçlanmanın yoğunlaştığı günümüzde sürdürülemediğini vurgulayarak, ulusal hükümetlerin içine düştükleri finansal problemleri aşma, yatırımları artırma ve sermaye kaçışlarını önleme stratejilerini sendikaları kontrol etme konusunda bir baskı aracı olarak kullandıkları üzerinde durmaktadır. Ve “şirketlerin (özellikle finans şirketlerinin), hükümetlerden daha bağımsız ve güçlü” olduğunu ileri sürerek, uzun vadeli endüstriyel üretimi değil kısa vadeli spekülasyon yatırımları hedeflediğini belirtmektedir (1994: 46-48).

3. Küreselleşme Sürecinde Yaşanan Pratik Gelişmeler Açısından SEİS

Yukarıda teorik düzeyde SEİS'nin temel açımları ve öngörülerini incelenmeye çalışıldıktan sonra, bu bölümde sözkonusu teorik açımların pratik gelişmeler açısından analizi yapılacaktır. Buna göre SEİS'nin pratik içerimleri iki grupta toplanmaktadır.

3.1. Liberalizasyon, Uluslararası Rekabet ve Deregülasyon

Küreselleşme özü itibarıyla neoliberal bir süreçtir. Bu anlamda, ulusal ekonomilerin uluslararası rekabete açılması ve rekabeti engelleyen unsurlardan ulusal ekonomi politikasının arındırılmasını öngörmektedir. Tablo 1'de görüldüğü gibi SEİS'ne etki eden faktörlerin çoğunluğu neoliberal bir perspektife sahiptir. Buna göre DTÖ, IMF, DB, OECD, uluslararası şirketler ve sermaye yatırımları bütünüyle liberal bir ekonomi politikasının kurumsallaşmasını öngörmektedir (WTO, 2004: 7)*. Bu gelişmelerin karşılaştırmalı üstünlük teoreminin, ülkelerin liberalizasyon vasıtasıyla belirli bir alanda uzmanlaşmasının kendilerine o alanda rekabet gücü kazandıracağı ve dolayısıyla refah düzeylerinin artacağı şeklindeki savıyla da teorik çerçeveye oturtulduğunu görmekteyiz. Örneğin Blackhurst küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan ve DTÖ'nün öncülük ettiği liberalleşme eğilimlerinin az gelişmiş ülkeleri marjinalleştirerek dünyada gelir dağılımını daha da kötüleştirdiği, refah

* Örneğin, DTÖ'nün 2004 raporunda Doha Round'da alınan kararların uygulanması için IMF, DB ve DTÖ yetkililerinin bir araya gelerek liberalleşme ekseninde uygulanacak politikalar için stratejik işbirliği yaptığı belirtilmektedir. Yine OECD'nin istihdam ve işsizlik konusunda son derece kapsamlı bir şekilde gerçekleştirdiği Jobs Study adlı çalışmada genel anlamda işgücü piyasasında her anlamda esnekleştirmenin gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ancak esnekleşmenin sosyal boyutlarının dikkate alınmasına dair bir ibare yer almamaktadır (OECD, 1994).

devleti uygulamalarında daralmaları gündeme getirdiği ve ücretlerde düşüşün ötesinde istihdam daralmasına yol açtığı şeklindeki *suçlamaların* asılsız olduğunu, tüm dünya ülkelerinin liberallaşma dışında başka bir perspektife yönelmesinin problemleri daha da kötüleştirmekten başka bir fayda sağlamayacağını ileri sürmektedir(internet adresi)**. Bu anlamda Cox, bu söylemlerin enformasyon teknolojileri vasıtasıyla küresel ölçekte gerek psikolojik anlamda gerek sosyoekonomik anlamda meşrulaştırıldığına dikkat çekmektedir (1994:50). Liberal teorinin mimarlarından sayılan Hayek (1995), Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük: *Sosyal Adalet Serabı* adlı eserinde sosyal politika uygulamalarının (sosyal adaleti gerçekleştirme çabalarının) *gereksizliğine* vurgu yapmakta ve tarihin hiçbir döneminde böyle bir olgunun realize edilemediğini iddia etmektedir. Burada endüstri ilişkileri açısından belirleyici olan içsel ve dışsal faktörlerinin çoğunluğunun sisteme sağladığı girdilerin işverenlerin stratejik tercihleriyle paralellik göstermesidir.

IMF, DTÖ ve OECD'nin perspektiflerinin sosyal sorumsuzluğu üzerinde fazlaca durulmasına gerek olmadığı açıktır. Ancak DB bir anlamda piyasa mekanizmasının yanlış işleyişinden (market failures) ileri gelen kalkınma problemlerini çözmek üzere *telafi edici* bir fonksiyon üstlenmiş görünmektedir. Stiglitz, DB'nın fonksiyonunun özellikle 2000'li yıllara kadar daha çok ekonomi merkezli olarak geliştiğini ancak bu dönemden sonra sadece ekonominin değil aynı zamanda toplumunda gelişiminin esas alınmasını içerdiğini vurgulamaktadır. Stiglitz, DB'nın misyonunun çıkış noktasını ,DB'nın IMF ile olan işbirliğine de vurgu yaparak, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan piyasa aksaklıkları veya başarısızlıkları olarak adlandırmakta (market failures veya imperfections) ve yine ekonomi merkezli bir açılım geliştirmektedir (1999). Lloyd ve Veissman ise DB*** ve IMF'in yapısal uyum programları

** Blackhurst, bu iddiaları öne süren tarafların marjinalleşen ülkelerin uyguladıkları kötü politikaların faturalarını ödemek durumunda olduğunu kabul etmesi gerektiğini vurgulayarak, bu politikalara işgücü piyasasında esnek olmayan uygulamaların, *aşırı derecede* uygulanan istihdam kurallarının ve istihdamı caydıran vergi politikalarını örnek göstermektedir.

*** 1 Haziran 2005 tarihi itibarıyla Irak Savaşının mimarlarından biri olarak gösterilen eski Savunma Bakan yardımcısı Paul Wolfowitz ,ABD Başkanı Bush tarafından Mart ayında aday olarak gösterildikten sonra, DB başkanı olarak görevine başladı (http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/06/050601_wolfowitz.shtml). Bu haber DB'nın ekonomik politikasını ifade etmesi açısından önem taşımaktadır.

adı altında verdikleri borçların veya desteklerin, özelleştirmeden işgücü piyasasında esnekleştirmeye (firmaların işçi alma ve çıkarma konusunda sınırsız bir serbestiye sahip olması anlamında), ücret daralmasından (kamu sektörü de dahil) bireysel sorumluluğu ağırlaştırılan sosyal güvenlik reformlarına kadar *işgücüne rağmen* gerçekleştirecek makro ekonomik politikaları içeren bir liberalizasyon şartına eklenildiği üzerinde durmaktadırlar (2002).

Birincisi bu süreç devletlerin ulusal endüstri ilişkileri politikalarında ulusal/uluslararası işletme yanlısı bir politika izlemelerini gündeme getirmektedir. Ülkeler işverenler ve çalışanlar arasında bir denge politikası izlemeyi kabul etseler dahi uluslararası ölçekte yaratılan liberal kurumsallaşma bunu önemli derecede zorlaştırmaktadır. Örneğin Hellenier , uluslararası finansal akımların ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan finansal krizlerin dünya finansal düzenini alt üst ettiğini vurgulamakta ve devletlerin bu noktada ,tek taraflı olarak, gerekli düzenlemeleri yapmalarının son derece zor olduğunu ileri sürmektedir (1994: 166-170). Gelişmekte olan ülkeler açısından bakıldığında istihdam oranlarının yetersiz oluşu, varolan borç krizleri ve yeni yatırımlar için gerekli sermaye altyapısı dış kaynak ihtiyacını gündeme getirmekte ve bu da IMF, DB, DTÖ, uluslararası doğrudan ve dolaylı sermaye yatırımları gibi liberal kurumsal yapılarla direkt etkileşimi zorunlu kılmaktadır (Öniş, 1998: 306). Sonuçta devletler bir yandan küreselleşme (liberalleşme) sürecinin yarattığı sosyoekonomik problemleri önlemek ve işgücünü koruyucu politikaları geliştirmek, diğer yandan da makro ekonomik ve finansal krizleri aşmak için kaynak aramak gibi zor bir ikilemin içerisinde kalmaktadırlar. Bu ikilemin çok boyutlu bir ilişkiler ağında gerçekleşmesi keskin uçlu politikalar üretmeyi güçleştirmektedir. Ancak sonuçta bütün bu gelişmelerin işletme yanlısı bir endüstri ilişkileri politikası gündeme getirdiği açıktır. Uygulamada çalışma şartlarının esnekleştirilmesi, işgücünü koruyucu önlemlerin azaltılması veya pasifize edilmesi, kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi, ücretlerin azalması gibi genellikle işverenlerin stratejik tercihlerini güçlendiren yaklaşımların uygulandığı görülmektedir.

Günümüzde sosyal demokrasinin merkezi olarak bilinen Avrupa ülkelerinde dahi liberalleşme eğilimlerinin yoğunlaştığı görülmektedir. Bu konuda özellikle Avrupa Para Birliği sisteminin deregüle edici niteliğinin belirleyici olduğu üzerinde durulmaktadır (Dolvik, 2002). AB komisyonunun birlik genelinde istihdamın artırılmasına ilişkin belirlediği hedefler arasında en önemlileri işgücü piyasalarında esnek çalışma biçimlerine ağırlık verilmesi gerektiği ve en iyi sosyal korumanın bir iş

olduğudur

([http://europe.eu.int/employment_social/employment_analysis/eie2004_chap2_en .pdf.](http://europe.eu.int/employment_social/employment_analysis/eie2004_chap2_en.pdf)). Diğer bir anlatımla ekonomilerin rekabetçi avantajlarının korunmasına öncelik verilmesi gerektiği, rekabetçi avantajı engellemeyecek derecede sosyal koruma (işçileri koruyucu önlemlere) gerçekleştirilmesidir. Her ne kadar Avrupa ülkelerinin çoğunda refah devleti harcamalarının azalmadığı, belirli bir oranda arttığı gözlemlense de bunun liberalleşmeye tepki olarak geliştirilen işgücü yanlı sosyal politikalar nedeniyle değil, daha çok yaşlanma, toplumda artan bireyselleşme gibi içsel faktörlerin neden olduğu harcamalar olduğu vurgulanmaktadır (Navarro ve diğ., 2004). Birlik genelinde sendikaları destekleyici politikaların zayıfladığı ve toplu pazarlığın sektör ve işletme düzeyine doğru bir eğilim içerisinde olduğu gözlemlenmektedir (Streeck, 1998: 14). Bu noktada Hyman, AB düzeyinde ortaya çıkan liberalleşme eğilimlerinin ve bu eğilimlerin ulusal endüstri ilişkilerinde yarattığı olumsuz etkilerin AB düzeyinde etkin bir şekilde örgütlenemeyen sendikalar tarafından telafi edilemeyeceğini vurgulayarak, ulusal düzeyde var olan (en azından bazı ülkelerde) kurumsallaşmış endüstri ilişkileri sistemlerinin bölgeselleşme nedeniyle erezyona uğrama riskiyle karşı karşıya bulunduğunu ileri sürmektedir (2001b: 289-290).

Sosyal demokrasinin en önemli temsilcisi olan Almanya'da sendikal yoğunluğun düştüğü, toplu pazarlığın sektörel düzeye doğru yöneldiği, iş konseylerinin çalışanların haklarını koruma fonksiyonundan yönetime katılmalarına aracı olma fonksiyonuna doğru bir eğilim içerisinde olduğu ve aktif piyasa önlemlerine ağırlık verildiği görülmektedir. Agenda 2010 programı Almanya'da esnek çalışma modellerinin artırılmasını öngörmektedir. Bununla birlikte işyerinde daha çok bireysel hakların ayrıntılı bir şekilde düzenlendiği görülmektedir. Bu politikaların AB direktifleriyle de desteklendiği göze çarpmaktadır. AB özellikle Almanya'da ve diğer ülkelerde istihdamın artırılması için esnek çalışma yöntemlerinin yaygınlaştırılmasını önemle tavsiye etmektedir. Schröder hükümetinin uygulamalarında tam anlamıyla liberal bir yaklaşım olmasa da bilinen Alman modelinin artan işsizlik ve ekonomik problemler nedeniyle sendikal örgütlenmeyi ve koruyucu önlemleri azalttığı vurgulanmaktadır (Grahl ve Teague, 2004).

Bu aşamada vurgulanması gereken husus SEİS'de açık sistem modelinde *mikro değişken*'lik unsurudur. Mikro değişkenlik uluslararası aktörlerin liberalize edici etkilerinin her ülkede aynı şekilde gerçekleşmediğini, ülkelerin ekonomi politik yapılarının niteliğine göre

sözkonusu etkilerin ortaya çıktığını belirtmektedir. Örneğin her ne kadar Almanya'da liberalleşme eğilimlerinin belirli oranda var olduğu belirtile de bu eğilimlerin mutlak düzeyde olduğunu söylemek imkansızdır. Klikauer, Almanya'da özellikle iş konseylerinin fonksiyonlarında bir daralmanın olmadığını, yaşanan dönüşümlerin Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesinden ve işsizlikten (içsel faktörlerden) kaynaklandığını vurgulamakta ve küresel aktörlerin aslında Alman EİS üzerindeki etkilerinin abartılmaması gerektiğini ileri sürmektedir. Ayrıca yaşanan dönüşümlerin daha çok özel sektör merkezli olduğunu ve özellikle kamu sektöründe istikrarın devam ettiğini vurgulamaktadır (2002). Dolayısıyla küresel aktörlerin etkilerinin tüm ülkelerde neoliberalizm eksenli tektip bir endüstri ilişkileri modeli yaratacağı savının kabul görmesi mümkün görünmemektedir.

Diğer taraftan Kaufman, ABD ve İngiltere'nin benzer EİS'lerine sahip olmalarına karşın İngiltere'de toplumsal yapının "sosyal" kalıntıları ve Amerika gibi bir personel yönetimi altyapısının bulunmaması nedeniyle sistemin belli alanlarda Avrupa benzeri bir nitelik kazandığını ileri sürmektedir (2004: 612). Amerika'da ortaya çıkan sendika karşıtı neoliberal söylemin İngiltere'de dahil hiçbir Avrupa ülkesinde yer almadığı vurgulanmaktadır. Bunun temel sebebinin de İngiltere'de devletin uyguladığı anti-sendikal politikalara rağmen işverenlerin sendikalara karşı olan tavırlarının (sosyal sorumluluktan yanısıra sendikaların elimine edilmesindeki yerel piyasa özelliklerinden kaynaklanan, maliyet unsuru nedeniyle de) ABD'ye göre çok daha ılımlı olduğunu belirtilmektedir (1994: 41-42; Edwards ve Podgursky, 1986: 19). SEİS'nde tarafların stratejilerinin gerçekleşme düzeyinin toplumsallaşmalarıyla eş oranlı olduğu hatırlanırsa, İngiltere ve diğer Avrupa ülkelerinde sendikacılığın nisbeten daha yavaş güç kaybı anlaşılabilir.

Diğer taraftan işçi sendikaları için özelleştirme, esneklik (deregülasyon) gibi liberalleştirme politikalarının birer *sendikasızlaştırma* stratejisine dönüştüğünü ifade etmek mümkündür. Dünya ülkelerindeki genel uygulama bize bu açılımı doğrulamaktadır. Tablo 1'e bakıldığında ulusal ve uluslararası sendikal örgütlenmeler dışındaki (uluslararası ekonomik politik ve çıkar çatışmalarından uluslar arası sermaye akımlarına kadar) hemen hemen tüm aktörlerin ulusal düzeyde işverenlerin ve devlet politikalarının liberalleşmenin kurumsallaşmasını yansıttığını söylemek mümkündür. Burada örneğin BM, ILO ve bazı uluslararası sivil toplum örgütleri ve belli oranda AB gibi bir takım örgütlerin işgücünün korunmasına ve örgütlenmesine

ilişkin haklara vurgu yapması önemlidir. Ancak sonuçta bu kurumların söylem veya direktif düzeyinde sisteme sağladığı girdilerin, sistemin liberalleşme niteliğinin etkileyecek ölçüde çıktığı üretmesi söz konusu değildir. Bunun nedeni liberalleşmeyi savunan kurumsal yapıların stratejik sisteme sağladığı girdilerin etkinlik düzeyinin yüksek oluşudur. Bağlayıcılığı olmayan direktif ve tavsiyelerin sendikal stratejileri etkinleştirmesi, ancak bu söz konusu parametrelerin uluslararası ölçekte neoliberal aktörlere alternatif bir yapı oluşturmasıyla (örneğin işgücünün bir maliyet unsuru olmaktan çıkarılması gibi) mümkündür. Günümüzde böyle bir açılımın yaratıldığını söylemek güçtür. Kaldı ki sendikaların böyle bir söylemi toplumsallaştırarak gerçekleşmesini sağlayacak kadar ciddi bir operasyonel güce sahip olmadığı da bilinmektedir.

3.2. Sendikaların Reaktif Duruşları ve Stratejisizlik

İşçi sendikalarının ulusal ve uluslararası düzeyde örgütlenmesindeki yetersizliklerinin de liberal kurumsallaşmaya katkıda bulunduğu açıktır. Daha öncede vurgulandığı gibi EİS'de dışsal faktörler nedeniyle ortaya çıkan sorunsalların sendikaların ulusal düzeyde uyguladıkları stratejilerle elimine edilmesi söz konusu olamamaktadır. Örneğin, deregülasyon uygulamalarının önüne geçilememesinin sebebi budur. Sendikaların iç örgütlenmelerinde sağlayamadıkları sinerji ortamı sonuçta ürettikleri stratejilerin sonuçsuz kalmasını gündeme getirmekte hatta mevcut potansiyellerini kaybetmelerine neden olmaktadır. Yukarıda açıklanan liberal kurumsallaşma süreci sendikalar dışındaki hemen hemen tüm aktörlerce desteklenmesine rağmen, sendikal stratejilerin yalnız kaldığı görülmektedir. Bu yalnızlığın yanısıra iç örgütlenmelerinde etkinlik sağlayamayan ve yeterli stratejileri küresel veya bölgesel düzeyde uygulamayan sendikaların güç kaybetmesi kaçınılmaz olmaktadır. AB ölçeğinde Sosyal Protokolün özellikle sendikal örgütlenmeler açısından önemli katkılar sağlayacağı öngörülmesine karşın bu beklentilerin gerçekleşmediği görülmektedir. Bunun nedeni AB'nin işletme yanlısı (liberal) bir ekseninde, protokolde yer alan Avrupa iş konseyleri, ulusal bilgi ve danışma, geçici iş sözleşmesi vb. konularda yaptırım uygulamayarak (sadece adalet divanının kınama kararlarıyla yetinerek) işletme yanlısı bir politika izlemesidir. Nitekim Keller bu tür uygulamaların AB düzeyinde esnekliğin kurumsallaştırmasına katkıda bulunduğunu ve işçi sendikaları açısından sonuç getirici olmadığını vurgulamaktadır (2003:412-416). Her ne kadar Bercussion ulusal düzeyde işçi temsilcileriyle bilgi ve danışma zorunluluğu getiren direktifin İngiltere'de belirli oranda uygulandığını ve dolayısıyla Blair hükümetinin liberal endüstri ilişkileri anlayışını (işletme

yanlısı) bir ölçüde de olsa işçi sendikaları lehine değiştirdiğini vurgulasa da (2001), Barker, Byrne ve Veall, hükümetin bu politikasının temel bir değişim yaratmadığını aksine politik kaygılarla ve karşı bir kamuoyunun oluşmasını önlemeyi hedeflediği üzerinde durmaktadır (1999: 226).

Bu noktada ETUC gibi bölgesel işçi sendikaları organizasyonlarının AB düzeyinde alınan kararları ulusal üye sendikaların uygulamasını sağlamak gibi bir yaptırım gücüne sahip olmaması gerçeğinin üzerinde durulmalıdır. Yerel sendikalar çıkarılan direktiflerin uygulamada bağlayıcı olmaması nedeniyle işverenlerin taleplerinin kurumsallaştırılmasından başka bir fayda sağlamayacağı düşüncesinin yanısıra, farklı sosyoekonomik altyapıları ve talepleri nedeniyle de sözkonusu direktiflerin uygulanmasına katılımda isteksiz davranmaktadırlar. Diğer taraftan yerel sendikaların önceliklerinin diyalog sürecinde yer almaması ve yönetsel anlamda güç kaybına uğrayacakları nedeniyle bölgesel örgütlere aktif bir şekilde katılmadıklarına dikkat çekilmektedir (Buda, 1998: 26; Platzer, 1998: 83). Bütün bu olumsuzluklara AB'nin yaptırımsızlık stratejisi de eklendiğinde grev gibi bir hak arama yolu da bulunmadığı için işçi sendikalarının sisteme katılmadığı görülmektedir.

Sonuç olarak işçi sendikalarının stratejik tercihlerinin bağımlı değişken konumuna indirildiği gerçeği karşımıza çıkmaktadır. Sendikaların içsel sinerjilerini karşı stratejiler oluşturmada kullanamamaları, özellikle kamuoyu oluşturmaktan uzak işyeri ölçeğinde desentralize olan bir toplu pazarlık mekanizmasıyla ve çıkar sendikacılığına yönelen bir perspektifle uluslararası endüstri ilişkilerinde etkin olmaları mümkün görünmemektedir. ETUC gibi bölgesel veya uluslararası sendikal örgütlerin sinerjilerini karşı stratejiler oluşturmada kullanmaları durumunda dahi endüstri ilişkileri sisteminin işletme yanlısı yapısını değiştirmelerinin son derece zor olduğu (Koray, 1996:766-777) gerçeği dikkate alındığında mevcut durum daha iyi anlaşılacaktır. Bu zorluk neoliberal ekonomi politiğin sosyalleşmesi (toplumsal yapıda kemikleşmesi) nedeniyledir. Sosyalleşen bir olgunun ani reflekslerle önlenmesi mümkün değildir.

İşçi sendikalarının iç örgütlenmelerinin etkin stratejiler üretmek için gerekli olan katılımcı bir anlayıştan ve sendikal demokrasiden uzak olduğu üzerinde durulmaktadır. Dolayısıyla sendikalar bölgesel düzey bir yana yerel ölçekte dahi aralarında bir sosyal diyalog ortamı yaratarak ortak çıkarları konusunda stratejik açılımlar geliştirememektedir (Hyman, 2001c: 29). Diğer taraftan ulusal/uluslararası şirketlerin kendi

stratejilerini destekleyen bir ekonomi politik yapıda stratejik tercihlerini gerçekleştirmek için ulaşım ve iletişim teknolojilerini etkin bir şekilde kullandıkları görülmektedir (bu durum işyerinde otomasyon süreçleri vasıtasıyla ortaya çıkan parçalı üretim ve daralan işgücü kapasitesi nedeniyle sendikal örgütlenmenin zayıflaması şeklinde karşımıza çıkmaktadır). Buna karşın sendikaların üye kitlesini muhafaza etmek ve geliştirmek, faaliyetlerine toplumsal ve politik açılımlar yaratmak, uluslararası ölçekte kamuoyu oluşturmak için sözkonusu teknolojileri yeterince kullanmadıkları ve karşı stratejiler üretmedikleri görülmektedir.

Sendikaların endüstri ilişkileri sisteminin işleyişinde *reaktif* davranmaktan kurtulamadığı görülmektedir. Bilindiği gibi sendikalar reaktif (tepkisel) olarak ortaya çıkmış kurumlardır. Hyman, bu durumu değerlendirerek sendikaların “gelenekseli temsil eden kurumlar” olduğunu ileri sürmektedir (1994: 122). Bu durum sendikal mücadelenin başlangıcı açısından doğaldır. Ancak endüstri ilişkileri sürecinin devamında sendikaların bu tepkiselliklerini sürdürmeleri onların sistemin diğer aktörleri tarafından manipüle edilmelerini kolaylaştırmaktadır. Tepkisellik sendikaların sistemin işleyişini küresel (bütünsel) olarak ve toplumsal zeminde değerlendirmeden sadece karşı stratejiler üretmeleri anlamında kullanılmaktadır. Bu durumu ulusal/uluslararası sendikaların aralarındaki sinerji eksikliğinde görmek mümkündür. Hammarstöm da bu noktada *sendikaların sadece değişime direnerek* varlıklarını koruyamayacakları gerçeği üzerinde durmaktadır (1994: 158). Ross ve Martin’de ,özellikle Avrupa ülkelerindeki sendikal hareketlerin, sosyal organizasyonlar olarak son derece önemli bir işleve sahip olduklarını ve bu işlevlerini sürdürmek için sürekli olarak kimliklerini, hedeflerini ve rakipleri hakkındaki stratejilerini modifiye etmek zorunda olduklarını vurgulamaktadır (1999: 3).

1960’lı yıllarda işçi sendikaları ve işverenler arasında varolan sosyal diyalog ortamının ,özellikle Avrupa ülkelerinde, endüstri ilişkilerinde istikrarın korunması ve dolayısıyla üretimin aksamamasını isteyen işverenlerin stratejilerini yansıttığı vurgulanmaktadır. Bu anlamda toplu pazarlık sürecinin de işverenler tarafından kurumsallaştırıldığı üzerinde durulmaktadır (Plowman, 1992: 57). Devletin de keynesyen ekonomi politikalarını büyüme ve tam istihdam koşulları altında uygulaması sistemin istikrarına katkıda bulunmuştur. Bu ortam sendikaların geçici bir güç kazanımını gündeme getirmiştir. Ancak bu kazanım sendikaların kendi içsel dinamiklerinden değil, sistemin diğer aktörlerinin stratejilerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim günümüzde devletin

sistemde liberal stratejiler üretmesi işçi sendikacılığının ciddi problemlerle karşılaşmasına neden olmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde sendikaların devletin denetimi ve desteğiyle var olmaları günümüzde içine düştükleri krizin ana kaynağını oluşturmaktadır. Nitekim devletin uygun koşullar mevcut olduğu için gösterdiği toleransı, günümüzde büyük oranda kaldırması sendikaların sosyopolitik eksene dayanmayan güç kaybını hızlandırmaktadır. Sendikaların geçmişte hızlı bir şekilde kazandıkları güçlerini günümüzde hızlı bir şekilde kaybetmeleri bu şekilde açıklanabilmektedir. Ebbinghaus sendikaların bu gün içerisinde bulunduğu kriz ortamında refah devletinin özellikle yasal düzenlemelerle sendikaların varlığını koruyabileceği üzerinde durmaktadır (2002: 33-34). Bu yaklaşım bir dereceye kadar doğruluk payı taşımaya rağmen, yukarıda da vurgulandığı gibi devletin himayesiyle güç kazanan bir sendikal hareketin uzun vadede istikrarlı bir organizasyonel yapıya sahip olması mümkün olamamaktadır*. Eğer bu durum mümkün olsaydı bu gün sendikalar kriz ortamında bulunmazdı.

4. Türk Endüstri İlişkileri Sisteminin (TEİS) Teorik Çerçevesi Olarak SEİS

TEİS'nin teorik bir çerçeveye oturtulmasına ilişkin literatürde bir çalışma bulunmamaktadır. Burada vurgulanmak istenen, örneğin, korporatizm'in Türkiye'de var olup olmadığına ilişkin bir perspektif değildir. Aksine, TEİS'nin tarihsel altyapısı, gelişimi ve bugünü itibarıyla ortaya çıkan ekonomi politliğini teorik düzlemde (başka bir modelin tesiri altında kalmadan-transfer etme yöntemi kullanmadan) analiz edilmesine yönelik bir çalışma kastedilmektedir. Dolayısıyla bu çalışma kapsamında Türkiye'de bir endüstri ilişkileri sisteminin var olup olmadığı, varsa bu sistemin teorik çerçevesi nasıl kurgulanması gerektiği konusunda analizler yapılmaya çalışılacaktır.

Öncelikle SEİS'nin endüstri ilişkilerini tarihsel ve güncel açılarıyla analiz etmek için gerekli teorik açılımlara sahip olduğu görülmektedir. Aynı şekilde TEİS'ni analiz etmek için de gerekli bileşenlere sahip olduğu yapılan analizlerden ortaya çıkmaktadır. Bu

* Bu durumun en iyi örneği ilgili bölümde de görüleceği gibi, Türkiye'de yaşanmaktadır.

arada ,yukarıda da vurgulandığı gibi, SEİS kapsamında yapılan analizlerde bir mikro değişkenlik sözkonusudur. Bu anlamda SEİS, Türkiye ekseninde değerlendirilirken diğer ülkelerde olan uygulama veya teorik açıklamalardan değil salt Türkiye'nin kendi ekonomi politikasından yola çıkılarak orijinal bir analiz yapılmaya çalışılacaktır.

4.1. Türkiye'de Endüstri İlişkileri Sistemi Var mıdır?

Türkiye'de endüstri ilişkilerinin belirli yapısal özelliklerinin var olduğu öteden beri vurgulanmaktadır. Bununla birlikte endüstri ilişkilerinin gelişmiş ülkelerdeki ile karşılaştırıldığında , özellikle yasal düzlemde önemli gelişmeler kaydedilmesine rağmen, etkinlik kazanmadığı ileri sürülmekte ve bu nedenle bir sisteme sahip olmadığı belirtilmektedir. Ancak Dunlop endüstri ilişkileri sisteminin, sistemin taraflarının yer aldığı tüm ortamlarda sözkonusu olduğunu ve sistemin işleyişinin nitelik itibarıyla iyi veya kötü olmasının endüstri ilişkilerinin bir sistem olmasını engellemeyeceğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla sistemin işleyişinde taraflardan birinin veya bütünün pasif konumda bulunması, sistemin içsel veya dışsal nedenlerle (geçici olarak) kesintiye uğraması sistemin varolmasına engel teşkil etmemektedir. Bunun temel sebebi sistemin aktörlerinin sisteme girdi sağlamaya devam etmesidir. Türkiye'de sistemin aktörlerinin ,niteliği ve etkinliği tartışılabilirse bile, sisteme girdi sağladıkları tartışmasız bir konudur.

Dolayısıyla 1947'li yıllardan önce bir endüstri ilişkilerinden bahsetmenin mümkün olmadığı ifade edilmelidir. Çünkü bu dönem öncesinde EİS'ne işçileri temsilen girdi sağlayacak *kurumsal* bir yapılanmadan bahsetmek mümkün değildir. 1947 öncesi bir takım örgütlenmelerin varlığı (teavün sandıkları, amele birlikleri vb.) bilinmektedir. Ancak bu *oluşumların* sistemin bütünü açısından sonuç getirecek girdiler sağlamadığı ortadadır. Bu anlamda Türkiye'de endüstri ilişkilerinin bir sistem niteliğini kazanması sendikaların yasal kurumsal örgütler olarak ortaya çıktığı, devletin de bir endüstri ilişkileri politikası üretecek kurumsallaşmaya gittiği 1947'li yılları ifade etmek mümkündür. Dunlop'un da vurguladığı gibi *işverenler ve işveren örgütleri* sistemin önemli bir tarafını oluşturmaktadır. Ancak yukarıda da ortaya konulduğu gibi işverenlerin EİS'ne girdi sağlamak için kurumsallaşmaları zorunlu değildir. İleride de görüleceği gibi işverenlerin kurumsallaşmadığı dönemlerde dahi devletin işverenlerin stratejilerini destekleyen politikalar üretmesi, işçi sendikalarının yetersiz örgütlenme yapıları ve stratejileri, işgücü piyasasının yapısından kaynaklanan faktörler ve işveren örgütlerinin fonksiyonlarını yerine

getiren bir takım kurumların varlığı (Makal, 2002: 295) işverenlerin stratejilerinin gerçekleşmesi için örgütsel bir yapıya ihtiyaç bırakmamıştır. Sonuç olarak Türkiye’de 1947’li yıllar EİS’nin başlangıç dönemi olarak ele alınabilir.

Diğer taraftan Türkiye’de batılı ülkelerde olduğu gibi *istikrarlı* bir EİS ortaya çıkaracak sosyoekonomik altyapının oluşmadığı söylenebilir. Ancak bu durum sistemin varlığını ortadan kaldıran bir durum değildir. Türkiye’de EİS’nin *süreksizlik* niteliğini gündeme getiren bu eksiklik aktörlerin sisteme girdi sağlamasını değil, sistemin olgunlaşmasını önlemiştir. Nitekim ileri EİS’lerine sahip ülkelerle karşılaştırıldığında Türkiye’nin bir çok hukuksal ve kurumsal yapılanmayı büyük ölçüde tamamladığı söylenebilir.

4.2. Türkiye’de SEİS’nin Görünümü

Türkiye’de EİS’nin stratejik niteliğini kazanması devletin ürettiği endüstri ilişkileri politikalarının işverenlerin hedefleriyle yakınsaması düzleminde ortaya çıkmaktadır. Buna göre devlet sistemin geneli açısından bakıldığında (gerek çalışma ilişkileri gerekse endüstri ilişkileri döneminde) çalışanları stratejik tercihlerinde bağımlı değişken olarak algılamıştır. İşverenler sistemin bağımsız değişkenidirler ve genel olarak sistemde devletten daha *otonom* bir nitelik kazanmaktadırlar. Dönemler şeklinde analiz edildiğinde devletin ürettiği stratejilerin işverenlerin beklentileriyle uyumlu olduğu (Aslan, 2003), bu uyumun sonucunda devletin stratejik beklentilerinin çoğu kez gerçekleşmediği (Yeldan, 2003; Demir, 2002) ve bununda ötesinde çalışanların ve işçi sendikalarının hedeflerini elimine ettiği görülmektedir. Bu durum hem Türk endüstri ilişkilerinin (birtakım dışsal faktörlerin etkilerinin varlığına rağmen) kapalı bir sistem niteliğini gösterdiği 1980 öncesi dönem için, hem de küresel aktörlerinin etkilerinin yoğunlaştığı 1980 sonrası dönem için geçerlidir.

ILO ve BM’nin Türk endüstri ilişkileri sistemine (TEİS) bir takım olumlu girdiler sağladığı bilinmektedir (Turan, 1999: 8-9). Büyükuslu ise 1960’lı yıllarda Türkiye’de sendikal hareketin gelişiminde özellikle Avrupa ülkelerinde var olan ekonomi politiğin (Keynesyen ekonomi politikaları, güçlü sendikal hareketler) etkili olduğu üzerinde durmaktadır (1994: 73). Ancak özellikle ILO’nun TEİS’ne yönelik eleştirileri azımsanmayacak düzeydedir (Dereli, 2004). Bu eleştirilerin uzun yıllardır varlığına rağmen siyasi otoritelerin bu konularda adım atmaması, aksine en detay konularda dahi IMF ve DB’nin beklentilerini

öncelemesi sendikal stratejileri destekleyen ILO'nun TEİS üzerindeki etki kapasitesiyle, sendikal stratejileri pasifize eden IMF ve DB gibi liberal yapılanmaların TEİS üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir. Bu açıdan bakıldığında, 1930'lı yıllarda ortaya çıkan büyük depresyondan 2000'li yıllarda başgösteren finansal krizler ve ekonomik daralmaya kadar, IMF'in yapısal programlarından DTÖ'nün ve AB'nin (gümrük birliğiyle) liberalleştirme programlarına kadar bir çok dışsal etkenin TEİS'ni önemli derece olumsuz bir şekilde etkilediği vurgulanmalıdır (MB, 2002: 45). Yine uluslararası direkt ve dolaylı sermaye akımlarının EİS açısından olumsuz sonuçlar doğurduğu tartışılmaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de uluslararası neoliberal söylemin daha 1920'li yıllarda bir devlet politikası haline geldiği, 1950'li yıllarda da Demokrat parti iktidarında uluslararası ölçekte liberalleşme eğilimlerinin varlığı ve özellikle 1980'li yıllardan itibaren gelişen enformasyon teknolojileri ile birlikte toplumsallaştığı görülmektedir.

Diğer taraftan devletin, sendikaların sadece (işletme düzeyinde) *ekonomik* alanda faaliyet göstermesini sağlayacak yasal düzenlemeler yapması sendikaların toplumsallaşmasını engellemiştir. Devlet sendikalar ve işverenlerle olan ilişkilerini yasal prosedürler üzerinden gerçekleştirerek (Kutal, 1997) sendikaların sosyoekonomik fonksiyonlar üstlenmesini (sosyal diyalog mekanizmasıyla) önemli derecede engellemiştir. Devlet ve sendikalar arasında sosyal diyalog ortamına ve bu ortamın ortaya çıkaracağı yasal düzenleme ihtiyaçlarına değil (Yorgun, 1995: 114); devletin, işverenlerin ve uluslararası aktörlerin (IMF, ILO, AB vb.) ekonomi politik baskı ve taleplerini dikkate alarak belirlediği hukuksal metinlere dayanan bir ilişkiden bahsetmek mümkündür*. Varolan birtakım kurumsal yapılanmaların ise gerçek anlamda sosyal diyalog işlevini üstlenmekten uzak olduğu görülmektedir (MESS: 2003: 143). Ekin, toplu pazarlık süreçlerinin işçi ve işverenler (özel ve kamu) arasındaki diyalogu değil "yabancılaşmayı" artırdığını ifade etmektedir (1994: 197). Makal ise devletin sendikal hareketin

* AB'nin iş güvencesi yasasının çıkarılması konusundaki etkisi bu duruma örnek gösterilebilir. Yasanın kurumsal düzenlemelerinin yeterli olduğu izlenimine karşın, Türkiye'de tercümelere başlayan hukuk geleneğinin devamı anlamında önem taşımaktadır. 1936 iş yasasında (bilinçli olmayan bir şekilde) tercüme ile geçen "umumi mukavele" ibaresi nasıl ki o günün ekonomi politikası uygun olmadığı için uygulanma şansı bulamamışsa, iş güvencesi yasası da AB direktiflerini esas alarak gerçekleştirilmiş ve günümüz Türkiye'sinin ekonomi politikasına uymayan bir nitelik arz etmektedir. Kaldı ki ileri de vurgulanacağı gibi iş güvencesi yasasının çıkarılmasında işverenlerin taleplerinin belirleyici olduğu belirtilmektedir.

gelişimini tolere etmesini politik patronaja bağlamakta, bu duruma zorunlu tahkim, sendikal denetim vb. alanlardaki uygulamaları örnek göstermektedir (2002: 301). Gerek münferit sendikaların gerekse üst organizasyonların içsel örgütlenmelerindeki aksaklıklar ve kendi aralarında sosyal diyalog ortamını (stratejik işbirliği eksenli) yaratamamaları da sendikal stratejilerin toplumsallaşmasını engelleyen önemli bir nedendir. Devletin sendikaların uluslararası sendikalarla işbirliği yapmalarını engelleyici düzenlemeleri sendikaların etkin stratejiler üretmesini engelleyen bir diğer nedendir. Bu anlamda, sendikalar devletin, işverenlerin ve dışsal faktörlerin büyük çoğunluğunun TEİ'de yarattığı neoliberal bir sisteme tarihsel süreçte olduğu gibi günümüzde de girdi üretmede zorlanmaktadır. İşverenler ve sendikalar arasında ise devletin belirlediği koşullarda (yasal düzenlemeler) üzerinden gerçekleşen bir karşılıklı etkileşime tanık olmaktadır. Bu etkileşim bir organizator olarak devletin *sosyal diyalog* konusunda inisiyatif üstlenmemesi ve gerek sendikaların gerekse işverenlerin içerisinde buldukları kültürel ortamın (sosyoekonomik dinamiklerin) böyle bir etkileşimi gündeme getirmemesi ilişkilerin EİS'nin istikrarlı bir zemine oturmasını sağlayacak düzeyde dengeli olmasını engellemiştir.

Türkiye'de sendikaların gelişiminin devlet eliyle gerçekleştirildiği görülmektedir (Kutal, 260). Bu anlamda toplumsal dinamiklerden beslenmeyen sendikaların (Makal,2002: 299) toplumsallaşmalarının sendikal örgütlenme açısından sistemin genel niteliği olan istikrarsızlığı derinleştirdiği görülmektedir. Sendikalar sistemde devlet, işverenler ve uluslararası aktörler arasında var olan işbirliğinin ortaya çıkardığı neoliberal eksene reaktif stratejilerle yanıt vermeye devam etmektedir. Söz konusu tepkiselliği sendikaların "ücret sendikacılığı" perspektifinde görmek mümkündür (Öke ve Kurt, 2003: 418-419). Bu anlamda sendikaların uzun vadeli stratejik açılımlarının olduğunu söylemek güçtür. Devlet eliyle ortaya çıkan ve ağırlıklı olarak kamu sektöründe örgütlenen sendikaların sisteme etki edecek stratejiler üretmek yerine devletin sistemde kendilerinden yana politikalar üretmesini ve özelleştirme gibi uygulamaları bırakmasını beklemektedirler. Bu anlamda aslında TEİS'de sendikal stratejilerden değil, *sendikal beklentilerden* bahsetmek mümkündür.

Çoğulculuk teorisinin temel parametrelerinden birisi, devletin yasal düzenleme yapmasının sistemde var olan çıkar çatışmasını düzenleme anlamında gerekli olduğu, ancak devletin yasal düzenleme yapmasının da tek başına EİS'nin istikrarını sağlayamayacağı, (çünkü

bu önlemler sendikaların bağımsızlığına ve etkinliğine zarar verir) ve sonuçta çözümün toplu pazarlığın kurumsallaşması olduğudur (Yıldırım, 1997: 106). Bu anlamda Türkiye’de devletin yasal düzenlemelerle sendikaların etkinlik kazanması için gerekli olan sosyoekonomik fonksiyonları yerine getirmelerini önleyici düzenlemelere gitmesi sendikaların toplu pazarlık sürecinde de ,kısa vadeli kazanımlar dışında, başarısız olmasını gündeme getirmiştir. Toplu pazarlık ,yukarıda vurgulandığı gibi, sendikalar için bir strateji üretme alanı değil, ürettikleri stratejilerin sağladığı etkinlikle orantılı olarak kazanımlar elde ettikleri bir süreçtir. Bu anlamda Türkiye’de sendikaların toplu pazarlık ekseninde faaliyette bulunması, diğer bir anlatımla strateji üretme alanı olarak (amaç olarak) toplu pazarlığı görmeleri günümüzde yaşanan krizin temel sebebini oluşturmaktadır. Sonuçta çoğulcuların tesbiti bir anlamda yetersizdir. Çünkü eğer çözüm tek başına toplu pazarlığın kurumsallaşması olsaydı o zaman Türkiye’de yaşanan problemiği nasıl çözümleyeceğiz?

Diğer taraftan Büyükslu sendikaların varlıklarını sürdürmelerinde önemli etkenlerden birinin radikal ölçekte bir sendikasızlaştırma politikasıyla karşılaşmamaları olduğunu ileri sürmektedir (1994: 15). Ancak Çetik ve Akkaya bu durumun özellikle 1980 öncesi süreçte geçerli olduğunu, 1980 sonrası ise devletin populist politikaları bırakarak yoğun bir sendikasızlaştırma politikası izlediğini vurgulamaktadır (Çetik ve Akkaya, 1999: 118). 1980 sonrası süreçte değişen koşullar ile birlikte (özellikle sistemin açık bir sistem haline gelmesiyle) devletin neoliberal politikaları yoğunlaştırması ve kısmi süreli popularist politikalara rağmen genel anlamda sendikasızlaştırmaya yönelmesi sonucunda sendikaların siyasetten bağımsız bir strateji izlemeye başlaması (Mahiroğulları, 2000: 143-144) sendikaların 80 öncesi süreçte izledikleri pasif sosyopolitik duruşun sendikalar açısından fayda sağlamamasının açık bir sonucudur. Bu durum da Türkiye’de sendikaların uzun vadeli olarak belirlenmiş, istikrarlı ve köklü stratejik yaklaşımlarının olmadığını açıkça göstermektedir. Zira sendikalar sistemin bu noktaya geleceğini önceden tahmin etmek için gerekli verilerin tümüne sahipti.

Lordoğlu ise, Türk sendikal hareketinin etkin stratejiler üretmek için gerek münferit sendikaların organizasyonel yapısı içerisinde, gerekse diğer sendikal örgütlenmeler ile sosyal diyalog ortamına girmedeğini ve sendikal örgütlenmenin henüz demokratikleşmediğini vurgulamaktadır. Bu anlamda sendikaların kendi iç örgütlenmelerinde demokratik olmayan unsurlara vurgu yaparak, sendikal hareketin

yaşanan dönüşümlere yanıt verme anlamında içsel dinamiklerini harekete geçirmek için gerekli olan dinamizme sahip olmadığını ileri sürmektedir (2004). Dolayısıyla Türkiye’de sendikaların, sendikasılaştırma eğilimine Türkiye ölçeğinde dahi karşı stratejiler üretmediğini vurgulamak gerekmektedir. Sendikaların uluslararası sendikal hareketlere bağlarının olduğu bilinmekle beraber bu bağların etkili stratejiler üretmekten uzak olduğu da vurgulanmalıdır. Sendikaların stratejisizliğinin temelinde Türkiye’de işgücünün yapısal özellikleri de önemli rol oynamaktadır (Akkaya, 2003). Kanunda sendika yöneticisi olabilmek için on yıl işçi olarak çalışmış olma şartının getirilmesi, sendika üyeliğinin büyük ölçüde ,başlangıçtan günümüze, fikir işçilerini kapsamaması, yüksek işgücü devri gibi olumsuz koşullar sendikaların strateji üretme yetersiz kalmasının nedenleri arasında sayılabilir.

Uçkan, Türkiye’de sendikaların kendi aralarında var olan rekabet ortamının sendikaların temsil (etki) gücünün zayıflaması, işçiler arasında zaten zayıf olan birlik ve dayanışma ruhunun daha fazla demoralize olması, esnekleştirme uygulamalarının artması, sendikaların siyasi güçlerinin azalması ve en önemlisi de çalışma yaşamında sosyal barışın tehlikeye girmesi gibi olumsuz etkilere sebep olduğu üzerinde durmaktadır (2002: 182-183).

Sendikaların TEİS’de en önemli problemlerinden birisi de vizyondur. Neoliberal söylemlerin tüm boyutlarıyla nüfuz ettiği bir ekonomi politik yapıda özellikle 1980 öncesi süreçte politik manipulasyona açık olmaları nedeniyle sendikal hareketin işverenler tarafından çekimsizlikle karşılandığı vurgulanmaktadır (MESS, 2003: 149). Sendikaların mevcut vizyonları konusunda yapılan ankette sendikalara olan güvenin son derece düşük düzeylerde kalması önemlidir (Urhal, 2004). Bu durumun bir dereceye kadar dışsal aktörlerin etkisiyle ortaya çıktığı gözlemlense de, büyük oranda sendikal örgütlenmelerin stratejisizlik ve etkinsizliğiyle açıklanması gerektiği vurgulanmalıdır. Bunun da ötesinde sendikaların özellikle bilgi teknolojileri ve iletişim araçlarını organizasyonel yapılarını güçlendirmek ve kamuoyu oluşturmak anlamında yetersiz derecede kullanmaları da

* Makal, Türkiye’nin en büyük konfederasyonunun en üst düzeyde profesyonel olarak görev yapan arkadaşına “neden iş güvencesi yasası (2003) ile ilgili gerekli tepkiyi göstermediniz” şeklindeki sorusuna “*Hocam, dört tane miting yaptık*” cevabını aldığını belirtmektedir (2004: 154-155).

sendikaların vizyon oluşturma konusunda etkinsizliğini gündeme getirmiştir (Selamoğlu ve Şenkal, 2004).

Sonuç olarak TEİS'de 1920'li yıllardan günümüze kadar devletin, içsel (işverenler) ve dışsal (IMF, DB, DTÖ vb.) aktörler, bağımsızlık kazanımı ve ekonomik kalkınma gibi bir takım faktörler nedeniyle *çalışanlara ve işçi sendikalarına rağmen* stratejiler ürettiği ve bu stratejilerin 1980'lerden itibaren derinlik kazandığı görülmektedir. İşçi sendikaların toplumsal tabana dayanmayan güçleri nedeniyle bir manipulasyon alanı haline dönüştükleri ve sistemde etkin stratejiler yerine *stratejik beklentiler* ürettiği görülmektedir. Bu stratejik beklentileri sendikaların pragmatist ve uzlaşmacı niteliğinde (Kutal, 263) görmek mümkündür. Devletin bir sosyal organizasyon olarak sendikalara karşı stratejiler üretmesinin temelinde, devletin kendisinin sosyal tabana dayalı bir yapıya sahip olmamasının etkili olduğu ileri sürülebilir.

5. TEİS'nin Tarihsel Gelişimi Açısından SEİS

Bir önceki bölümde TEİS, SEİS açısından teorik bir çerçevede analiz edilmiştir. Buna göre TEİS'nin SEİS'nin teorik açılımlarıyla analiz edilebilecek yapısal özelliklere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu bölümde ise pratik gelişmeler açısından SEİS yaklaşımıyla TEİS'nin tarihsel gelişimi irdelenecektir. Yapılan analizler sonucunda görüleceği gibi yukarıda teorik düzeyde yapılan analizler pratik düzeyde yaşanan gelişmeler tarafından da doğrulanmaktadır. Buna göre TEİS dört aşamada ele alınacaktır.

5.1. Liberal Çalışma İlişkileri Dönemi (1920-46)*

1920-46 dönemi açısından devletin uyguladığı Eİ politikasını analiz etmeden önce Bellace ve Adams'ın devletin endüstri ilişkilerindeki rolü konusunda yaptığı değerlendirmeleri analiz etmek önem kazanmaktadır. Devletin endüstri ilişkilerindeki rolünü evrimsel bir

* Burada liberal endüstri ilişkileri, liberal ekonomiyle karıştırılmamalıdır. Neoliberal ekonomi devletin ekonomiye müdahale etmemesini ve özel sektör ekseninde gerçekleşen bir serbest piyasa ekonomisini esas alırken, neoliberal endüstri ilişkileri ister kamu isterse özel sektör düzeyinde çalışanların haklarının minimizasyonunun gerçekleştirilerek devletin veya özel işletmelerin birer işveren olarak çıkarlarının maksimize edilmesini gündeme getirmektedir.

perspektifle analiz eden Bellace (1994) devletin rolünün sayanileşme sürecinin gelişimine göre değişim gösterdiğini vurgulamaktadır. Bu anlamda, Türkiye açısından bakıldığında 1920-1946 dönemi sanayileşmenin başlangıç dönemleri olarak tasnif edilebilir. Bellace sanayileşmenin başlangıç dönemlerinde devletin bağımsız bir ekonomik yapı kurmak amacıyla endüstri ilişkileri sisteminde ,*çalışanlara rağmen*, işverenleri koruma stratejisini geliştirdiğini vurgulamaktadır. Devletin yasal düzenlemeleri bireysel ve sınırlıdır. Devletin rolünü baskı, tolerans ve koruma olarak üç döneme ayıran Adams (1991) ise baskı döneminin temel özelliklerinin ekonomik olarak az gelişmişlik, totaliter, toplumsal mobilizasyondan korkan ve işverenlerle patronaj ilişkisi olan bir hükümet , kamu sektörü ağırlıklı bir ekonomik yapı olarak ifade etmektedir. Türkiye için 1920-46 dönemi göz önüne alındığında gerek Bellace'ın gerekse Adams'ın tespitlerinin büyük oranda doğru olduğunu söylemek mümkündür** .

Makal ,sendikal hareketin 1923-60 arası gelişimini değerlendirirken, 1923-46 arasında tek parti yönetiminde devletin stratejik tercihinin , savaştan çıkmış ve yeni yeni yapılanan bir ekonomide, ekonomik gelişmeyi sağlamak olduğunu belirtmektedir. Bu anlamda devletin finansal sermaye ve girişimci gücüne ihtiyaç duyduğunu vurgulamaktadır Kamusal müdahalelerinin de var olduğu bu dönemde, devletin temel olarak özel sektörü ön plana çıkaran liberal bir perspektife sahip olduğu görülmektedir (1999; Gülmez, 2004: 61-62). 1923-1931 yılları arasında çalışma ilişkilerinin*** devletin de henüz ekonomik yapıda pasif olduğu ve özel sektöre , liberal ülkelerin büyük çoğunluğunda görülmeyecek derecede, bir çok imkanı ,çalışanların çıkarlarını minimize ederek, karşılıksız olarak tanıdığı göz önüne alınırsa bu dönemin çalışma ilişkilerinin tam anlamıyla liberal bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir (Makal, 201-222). Devletin ekonomi de yatırımlara yönelmesi çalışma ilişkilerinin liberal olarak nitelendirilmesini engellemez. Devletin müdahalesinin var olduğu bir ekonomi de liberal bir ekonomiden bahsedilemez. Ancak çalışanların haklarının gerek bir

** Türkiye'de devletin ilgili dönemde sosyal mobilizasyona çekimser kalmasının birtakım haklı yanları olduğu ileri sürülebilir. Ancak bu çalışma ekseninde söz konusu çekimserliğin çalışma ilişkileri açısından sonuçları dikkate alınmakta ve değerlendirmeler de buna göre yapılmaktadır.

*** 1920-1946 yılları için "çalışma ilişkileri" ifadesi kullanılacaktır. Çünkü çalışanların sendikal haklarını koruyan bir organizasyonel yapının olmadığı ve devletin işverenleri ve kendi hedeflerini önceleyen stratejiler ürettiği bu dönemde Türk Endüstri İlişkileri Sisteminin var olduğunu söylemek imkan dahilinde değildir.

işveren olarak devlet gerekse özel sektör işverenleri karşısında ekonomik gelişme (yada milli bir sermayedar kesimi oluşturma) adına minimize edilmesi liberal bir çalışma ilişkilerinin varlığının en önemli göstergesidir. Ve bu dönem Türkiyesinde çalışma ilişkileri tam da bu analizi doğrular nitelikte gelişmektedir.

Söz konusu dönemde yeniden yapılanan sadece ekonomi değil aynı zamanda sosyopolitik yapıdır. Sosyopolitik açıdan ortaya çıkan bu dönüşüm sürecinde, devlet, kendi bakış açısına göre stratejilerini kesintiye uğratacak, herhangi bir oluşuma tolerans tanımamıştır *. Devletin bu dönemdeki yapılanması elit bir bürokratik yapılanma tarzındadır. Bu anlamda sosyal bir devlet yapısından ziyade asker, sivil ve memur (bürokrat) kesimin oluşturduğu bir üst organizasyondan bahsetmek yanıltıcı olmayacaktır. Bunun sonucu olarak ta, tek parti yönetiminin sınırlı sayıda var olan işçi organizasyonlarını halkı kontrol etmek ve politik patronaj oluşturmak için bir araç olarak kullandığı vurgulanmaktadır (Dereli, 1994: 211).

1933-1939 döneminde ise, bir önceki dönemde devletin ekonomide uyguladığı stratejilerin işverenlerin stratejik tercihleriyle uyumlu olmasının (hatta önemli derecede bağımlı değişken konumunda bulunmasının) ekonomik yapının gelişimi açısından sonuç getirici olmadığı göz önüne alınarak, devlet ekonomik yapıda aktif rol üstlenmiştir. Bu dönemde devlet bir yandan çalışma ilişkilerinde işverenlere liberal bir yaklaşım sergilemekte diğer yandan kendisi de ekonomide insiyatif üstlenmektedir. Ancak Makal, devletin ekonomide insiyatif üstlenmesinin amacının “ulusal bir burjuva” yaratmak olduğunu vurgulamaktadır (1999: 229). Bu dönemin 1923-31 döneminden önemli bir farkı olduğunu söylemek güçtür. Nitekim devlet ,her ne kadar kamu sektöründe çalışanlara bireysel anlamda önemli haklar tanımışsa da, getirilen hakların coğrafya ve işletme ölçeği açısından önemli sınırlamalar içermesi ve denetim yetersizliği hem kamu hem de özel sektörde bu hakların uygulanmasını büyük ölçüde imkansızlaştırmıştır. Sonuç olarak bu dönemin çalışma ilişkilerinde bir sonraki dönemde (1947-60) endüstri ilişkileri sistemine etki edecek girdiler üretebilecek sendikal örgütlenmelerin ortaya çıkması için gerekli sosyoekonomik dinamiklerin ortaya çıkmadığı görülmektedir. Bir takım sosyal mobilizasyonların var olduğu bilinmekle birlikte sistemin bütünsel olarak

* Bu dönem için yapılan değerlendirmelerde Devletin özellikle sosyalist akımların ,Doğu bloku ülkelerinde yaygınlaşan, Türk çalışma ilişkilerine yayılma tehdidini önleme stratejisi izlediği vurgulanmaktadır.

kendi iç dinamikleriyle istikrarlı bir endüstri ilişkileri yapısı oluşturacak unsurlara sahip olmadığı anlaşılmaktadır.

1933-46 dönemi için de durumun bir önceki döneme göre çok fazla değiştiğini söylemek mümkün değildir. Kamu veya özel sektör ağırlıklı bir ekonomik yapının oluşması çalışanlar açısından kendi haklarının minimize olması anlamında bir farklılık yaratmamaktadır. Sonuçta devletin her iki dönemde de ürettiği stratejilerin çalışma ilişkilerinde örgütlenmeye karşı ve çalışanların sosyal ve ekonomik haklarından bağımsız bir nitelik taşıdığı ortaya çıkmaktadır.

5.2. EİS'nin Kurumsallaşması (1947-1960)

1947-60 döneminde Türk endüstri ilişkileri sisteminin kurumsal yapısının oluştuğu görülmektedir. Türkiye'de var olan ritüel geleneği açısından bu önemli bir süreç olarak algılanabilir. Ancak sistemin işleyişi dikkate alınırsa ,çok partili siyasal yaşama geçilmesine rağmen, aslında devletin sendikal hareketin gelişimini sağlayacak stratejiler yerine liberal bir yaklaşımla endüstri ilişkilerini yönlendirmeye devam ettiği görülmektedir. EİS'ne yönelik yapılan düzenlemelerin CHP ve DP arasındaki rekabetten ileri geldiği, daha çok bireysel hakları ön plana çıkararak ve etkin bir sendikal harekete çekimser kalan (baskı politikası) bir yapıya sahip olduğu ifade edilmektedir. Daha açık bir anlatımla, mevcut siyasal otorite ekonomik gelişmenin sağlanması için işverenlerin stratejileriyle uyumlu Eİ stratejileri üretmenin gerekçesinin gelişmekte olan bir sanayide zorunlu olduğu görüşünü savunmaktadır. Dolayısıyla *umumi mukavele* adıyla var olan ve grev hakkı olmadığı için işlerlik kazanmayan toplu sözleşme olgusu, zorunlu tahkim süreci, sendikaların uluslararası sendikalarla ilişkilerinin denetime tabi olması, vb. nedenlerle kurulan sendikaların da etkin olmaları söz konusu olmamıştır. Bu dönemde bireysel anlamda (özellikle sosyal güvenlik alanında) önemli adımlar atılmıştır (Makal, 2002: 73). Ancak atılan bu adımların örgütlü ilişkiler alanındaki yansımaları görmek mümkün değildir. Yine bu dönemde gerçekleştirilen ILO üyeliğinin devletin demokrat olarak görünme kaygısıyla gerçekleştirildiği üzerinde durulmaktadır (Büyüksulu: 45).

Kurulan sendikaların yapısal özelliği ideolojik ayrıma dayanan (Makal, 2004: 137) ve çıkar sendikacılığını esas alan bir nitelik göstermektedir (Dereli: 215). Bu niteliklerin fazla sayıda ancak az üyeli ve birbirinden bağımsız (hatta rekabet halinde olan), organizasyon, finansman ve kadro sıkıntısı içerisinde olan bir sendikal hareket

yapılanmasıyla birlikte ele alınması durumunda sendikaların devlet ve işverenlerin uyuşan stratejilerine karşı ciddi bir alternatif önermesinin mümkün olmadığı görülmektedir. Nitekim dönem içerisinde sendikal üyelik nedeniyle önemli derecede işten çıkarmaların olduğu ve kanunla getirilen bireysel hakların da denetimsizlik nedeniyle uygulanmadığını belirtmektedir.

Dönem içerisinde işverenlerin örgütlerinin fonksiyonlarını belirli alanlarda yerine getirebilecek organizasyonların varlığı ve işverenlerin toplu iş uyuşmazlıkları çıkarma yetkisinin olmaması işverenlerin örgütlenmesini engellemiştir. Bunda hükümetin işverenlerin stratejilerini destekleyen politikaların yanısıra köyden kente göç eden işçilerin pazarlık güçlerinin düşük olması ve işçi sendikacılığının işverenleri zorlayacak derecede etkin olamamaları da etkili olmuştur. Ancak, işverenlerin örgütlenmemiş olması ,devletin ve işverenlerin stratejilerinde baştan beri var olan doğal uyum nedeniyle kendileri açısından bir sorun yaratmamıştır.

5.3. EİS'nin Gelişim Dönemi (1961-80)

1961-80 dönemi açısından Devletin rolünün *tolerans* olarak tanımlanması mümkündür. 1961 askeri müdahalesi ile başlayan süreçte ortaya çıkan yasal, ekonomik ve politik ortam sendikaların gelişimi açısından olumlu bir çevre yaratmıştır. Adams'ın devletin stratejilerini baskı, tolerans ve koruma olarak üç döneme ayırdığı daha önce vurgulanmıştı. Adams'a göre baskı döneminden tolerans dönemine geçişin temel özellikleri ekonomik gelişme, endüstriyel ilerlemenin olgunlaşması, demokratik kurumlar ve politik patronajdır. Bu anlamda Türkiye'de 1961 anayasasıyla başlayan tolerans döneminin genel anlamda bu teorik çerçeveye oturduğunu söylemek mümkündür. Ancak yine de Türkiye'de meydana gelen bu gelişmelerin EİS'nin doğal işleyişi nedeniyle değil, devletin belirleyici olduğu bir ekonomi politik nedeniyle ortaya çıktığı vurgulanmalıdır. Bunun sonucunda 1980'de Adams'ın üçüncü aşama olarak vurguladığı *koruma* aşamasına geçilememiştir. İşte tam bu noktada Türk EİS'ne *süreksizlikten kaynaklanan bir istikrarsızlığın* damgasını vurduğunu söylemek gerekmektedir. Dereli'inde vurguladığı gibi durumun temel sebebi ,çalışma içerisinde de sıkça ifade edilen, sistemin sosyalleşememe problemiğidir (2003: 9-10). Devletin temel felsefesi sendikal yapının sosyal tarafların bir temsilcisi olarak güçlenerek ekonomik, politik ve sosyal fonksiyonlarını yerine getirmek değil, özellikle politik patronaj aracı olarak kendisine verilen fonksiyonları ifa etmesini sağlamaktır. Bu

durumun açık bir örneğini DİSK'in Türkiye İşçi Partisi ile olan ilişkisinde görmek mümkündür. Yine kamu kesimi sendikacılığının kabul edilmesine rağmen grev haklarından mahrum bırakılması siyasal otoritenin Cumhuriyetin başından buyana devam eden sosyal olana uzak durma geleneğini devam ettirmiş, üstelik bu sınırlı sendikal hak bile *istikrarsızlığın* bir göstergesi olarak kısa bir süre sonra geri alınmıştır. Tokol, benzeri bir yaklaşımla 1961 anayasasıyla verilen sendikal hakların 71 (etkisi sınırlı olsa bile) ve 80 müdahaleleriyle geri alındığını ileri sürmektedir (2004: 69).

Yine Türk-İş ve DİSK arasında yaşanan rekabette siyasal otoritenin partiler üstü bir politika izleyen ve sosyal mobilizasyona daha uzak duran (Amerikan sendikacılığını uzlaşmacılığı esas alan) Türk-İş'i destekleyen bir yaklaşım sergilemesi (Talas, 168) sendikaların temel fonksiyonlarını ekonomik olarak belirlemek istemesini ortaya koymaktadır (Bu dönemde kamu sektöründe özel sektöre göre daha az oranda grevlerin gerçekleşmesi de bunun bir göstergesidir). Bu arada Türk-İş'in dönem içerisinde ağırlıklı olarak kamu sektöründe örgütlenmesi siyasal otorite ve Türk-İş arasında var olan ancak siyasal otoritenin populist stratejilerinin (politik patronajın) gerçekleşmesini öngören işbirliği, hükümetin yine Türk-İş'in stratejilerini daha yoğun olarak pasifize etmek için ,her ne kadar başarısız olsa da, özel işverenlerle ortak bir örgütlenme çabası içerisine girmesini engellememiştir. Aslında bu son derece önemli bir göstergedir. Çünkü devlet kendi stratejilerinin işverenleriyle uyumlu olduğu alanlarda sosyal politika kaygısını bir tarafa bırakarak , zaten var olan işbirliğini, kurumsallaştırmaktan kaçınmamaktadır.

EİS'nin süreksizliğinin temel argümanlarından biri olan sosyalleşememe olgusu siyasal otoritenin Türk-İş ile yaptığı toplumsal antlaşmanın başarısızlıkla sonuçlanmasında da belirginleşmektedir. Devletin bu dönem içerisinde de uzun vadeli ve istikrarlı stratejiler üreterek EİS'nin işleyişini organize etmekte yetersiz olduğu görülmektedir. Demir, devletin bu dönemdeki fonksiyonu değerlendirirken, planlı kalkınma çabaları çerçevesinde devletin yoğun müdahaleleri olsa da temel stratejinin özel sektörün sermaye birikim koşullarının sağlanmasına yönelik olduğunu altını çizmektedir (2002: 7). Bunun doğal bir sonucu olarak, Batı'lı ülkelerde bu dönemde var olan Keynesyen ekonomik politikaları ve ekonomik büyüme sonucunda siyasal otoritelerin üstlendiği korporatist modele dayanan organizator işlevini, aynı ekonomik şartlar var olmasına rağmen Türkiye'de ,kabul edilen merkezi planlama modeline rağmen, görememekteyiz. Batılı

ülkeler için bu gerçeğin altında yatan temel sebep siyasal otoritelerin sosyal dinamiklerden beslenen bir sosyal politika kaygısına sahip olması iken, Türkiye’de bu kaygı politik patronaja dayanmakta ve *süreksizlik*’le belirginleşmektedir. Diğer önemli bir neden de sendikaların tolerans dönemini sosyalleşmek için değil çıkar sendikacılığı konusunda yoğunlaşmak için kullanmasıdır.

Sendikal örgütlenme ise dönem içerisinde ani bir çıkış göstermektedir. Bu çıkışın belirli oranda sendikaların kendi dinamiklerinden kaynaklansa da büyük oranda siyasal otoritenin yürüttüğü tolerans politikasına dayandığı görülmektedir. Bunun en bariz örneğini sendikal yoğunluğun ani çıkışlarında görmek mümkündür. Bu durum olumlu olarak kabul edilse bile sendikal yoğunluğun istikrarlı bir şekilde yükseldiği ve 80 sonrası süreçte istikrarlı bir şekilde azalma gösterdiği Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında, Türkiye’de aynı dönemde yine ani düşüşlerin olduğu görülecektir. Çünkü daha öncede vurgulandığı gibi siyasal otorite sendikal gelişimi manipüle etmek için gerekli politik araçları (özellikle yasama gücünü) elinde bulundurmaktadır. Sendikaların bazı sınırlamalara rağmen var olan uygun ortamı sosyalleşmek için değil kısa vadeli ekonomik çıkarlarını korumak için kullanmaları da bu duruma katkıda bulunmuştur. Sosyalleşmek sadece sendikaların demokratik ve politik fonksiyonlarını yerine getirmeleri değil aynı zamanda sendikaların tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de gelişimleri için gerekli olan *imaj* unsurunu yaratmaları anlamında da kullanılmaktadır. Sendikaların bu eksiklikleri 80 sonrası süreçte neoliberal söylem ile birlikte ortaya çıkan anti-sendikal ortamı destekleyecektir.

Sayısal anlamda güçlenen sendikal hareketin kurumsallaştığı doğrudur. Ancak Türkiye’de sendikal hareketin temel dinamiği ideolojik farklılıklardır. Bu farklılıklar sendikalar arasında ortak stratejiler üretme olgusunu neredeyse tamamen ortadan kaldırmaktadır. Bir işveren olarak devletin diğer özel işveren örgütleriyle bir araya gelme çabalarına rağmen ,devletle olan işbirliği politikası bir yana, sendikaların kendi aralarında bile böyle bir uyum ve stratejik ortaklık görülmemektedir. Dönem içerisinde sendikaların temel stratejisi olan ücretlerin artırılması hedefinin gerçekleşmesi sendikaların başarılı olduğu şeklinde yorumlanmamalıdır. Bu sendikal hareketin dönem içerisindeki uygun dışsal çevre koşulları nedeniyle gerçekleşmiştir. Ancak 80 sonrası süreçte de görüleceği gibi (87-93 yılları arasındaki populist politikaların olduğu dönem dışında) dışsal çevrenin olumsuz olduğu durumlarda sendikalar çok fazla etkinlik sağlayamamaktadır. Aksine

reaktif stratejilerle 80 öncesi süreçte kendi stratejileriyle (beklentileriyle) uyumlu şartların devamı için *stratejik beklentiler* üretmektedirler.

5.4. Açık Bir Sistem Modeli Olarak TEİS (1980-2005)

Bilindiği gibi 1980-83 döneminde Türkiye’de bir endüstri ilişkileri sisteminden bahsetmek mümkün değildir. Çünkü sendikaların faaliyetleri askıya alınmıştır. Bu sistemin *süreksizlik* niteliğini daha da derinleştirmiştir. TEİS genel karakteristiği haline gelen işveren dominantlığı, 1982 anayasasının hazırlanmasında oluşturulan danışma meclisinin kararlarında da kendini göstermiştir (Tokol, 2004: 146-148). Dönem içerisinde EİS’nde etkili olan en önemli olgu ekonomik değişim ve uluslararası aktörlerdir. İhracata dayalı liberal ekonomi politikalarının benimsenmesi 80 öncesi süreçte uygulanan Keynesyen ekonomi politikalarından vazgeçilmesi; mal, hizmet ve sermaye piyasalarının uluslararasılaşması, uluslararası örgütlerin Türkiye ekonomisiyle *özdeşleşmesi* vb. nedenlerle TEİS’nin bu dönemde (küresel aktörlerin etkilerinin yoğun olarak hissedildiği) *açık bir sistem* haline geldiği görülmektedir.

1980-2005 dönemi TEİS’de küresel aktörlerin etkilerinin yoğunlaşması ve liberalleşme eğilimlerinin derinleştiği bir dönemdir. Bu anlamda, 1980-2005 dönemi süresince devletin EİS’ne ilişkin stratejik tercihleri aslında 1920-1931 dönemiyle aynıdır. Bu dönemin 1920-31 döneminden tek farkı çalışma ilişkileri yerine endüstri ilişkilerinin kurumsal varlığıdır. 1980-83 ara döneminin ardından, 1980 ekonomik kararlarının ortaya çıkardığı ekonomi politik yapı endüstri ilişkilerinde de önemli değişimler yaratmıştır. Bu dönemde devlet ekonomide özelleştirme, ihracata dayalı kalkınma programları çerçevesinde ücret maliyetine* ve ihracat teşviklerine dayalı rekabet politikası, mal, hizmet ve sermaye piyasalarının liberalizasyonunun gerçekleştirilmesi gibi stratejiler üretmiştir. Öncelikle bu dönemde devletin 1920-31 döneminde olduğu gibi ekonomik kalkınma ve bu kalkınmayı gerçekleştirecek özel kesim lehine çalışanları (ve çalışanların temsilcileri olan işçi sendikalarını) manipüle ettiği görülmektedir. Bu manipulasyonu düşük

* İncalcık, Osmanlı döneminde İngiltere ile var olan pamuklu pazar rekabetinin, makineleşme dönemine kadar Osmanlı’daki emek maliyeti avantajı nedeniyle Osmanlı lehine sonuçlandığını ancak makineleşme ile birlikte İngiltere’nin bu pazarı domine ettiğinin vurgulamaktadır (1996: 316). Bu anlamda aslında 1800’lü yılların başından günümüze kadar rekabet anlamında çok fazla birşeyin değiştiğini söylemek mümkün gözükmemektedir.

ücret politikası ve ihracat teşviklerinde görmek mümkündür. Her ne kadar 89-93 yılları arasında sendikaların yoğun eylemleri sonucunda ücretlerde önemli yükselişler sağlansa da dönemin bütünü (1983-2005) ele alındığında bu durumun sendikaların kısa dönemli tepkisel hareketlerine ve siyasal otoritenin populist politikalarına dayandığı anlaşılmaktadır. Nitekim artan ücretlerin olduğu dönemde devletin pasif politikaları sonucunda sendikalı çalışanların büyük oranda işten çıkarıldığı belirtilmektedir (Çetik ve Akkaya , 1999: 117). Dolayısıyla dönemin bütününe atfedilecek bir durum söz konusu değildir.

İki dönemin bir diğer benzerliği de, devletin işçi kesimini kendisi lehine manipule ettiği, işveren kesiminin bu durumu üretim yaparak ve istihdam yaratarak ekonomik kalkınmaya katkıda bulunmak yerine, artan verimlilik ve kâr oranlarına rağmen sendikal örgütlenmeyi veya işçi haklarını elimine etmek için bir fırsat olarak görmesidir. Yine devletin rekabetçi olması için desteklediği özel sektör işletmelerinin (özellikle ihracatta önde gelen işletmelerin) aslında büyük oranda oligopolcu ve monopolcu bir rekabet piyasası yarattığı görülmektedir. Bu anlamda kamu sektöründe gerçekleştirilen özelleştirmelerin aslında çalışanların işten çıkarılması veya ücret ve sosyal imkanlarının daraltılması dışında önemli bir sonuca hizmet etmediği görülmektedir (Boratav ve diğerleri, 2000: 5-16). Uygulanan (özellikle toplu sözleşme ve grevlerin yasak olduğu) serbest ticaret bölgesi politikası da (Öniş, 311) işverenlerin stratejilerini destekler nitelikte gelişmiştir. Makro anlamda ise uygulanan neoliberalleşme politikalarının ortaya çıkardığı finansal ve ekonomik krizlerin çalışan kesim ekseninde özellikle gelir dağılımını önemli derecede kötüleştirdiği vurgulanmaktadır (Koyuncu ve Şenses, 2004). Yine bu politikaların sonucunda 1980 sonrası dönemde Türkiye ekonomisinde görülen ihracat yönelimli ekonomik büyüme oranlarına rağmen istihdamda daralmaların ortaya çıktığı gözlemlenmektedir (Onaran, 2003).

Neoliberal politikalar sonucunda deregüle edilen sermaye piyasalarında ise kısa vadeli sermaye giriş ve çıkışları tamamıyla spekülatif bir nitelik taşımış ve finansal krizlerin temel sebebinin oluşturmuştur. Bu anlamda finansal küreselleşmenin Türkiye ekonomisinde ulusal ve uluslararası sermayenin kâr oranlarını artırmaktan öteye gitmediği vurgulanmalıdır. Diğer taraftan gerek iç, gerekse dış borç açıklarını kapatmak için devlet düşük ücret politikasını benimsemiş ve kısa vadeli borçlanma yöntemiyle yine sermaye kesiminin stratejilerinin gerçekleşmesi için uygun bir ortam yaratmıştır (Boratav ve diğerleri, 2000: 4). Bu dönem içerisinde ortaya çıkan

ekonomi politik yapı, krizler ve rekabetçi söylem çalışma şartlarında esnekleşmeyi ve sendikasılaştırmayı da beraberinde getirmiştir.

Sendikal örgütlenme açısından bakıldığında 1982 anayasası, 2821 ve 2822 sayılı kanunların getirdiği sınırlamalar ve EİS'de küresel aktörlerin artan ağırlığı *reaktif* politikalarla elimine edilemeyecek derin problemler ortaya çıkarmıştır. Dereli bu yasaların işverenlerce büyük oranda olumlu olarak karşılandığını ileri sürmektedir (1994: 217; Gülmez, 2004: 67). Bu dönem içerisinde başta IMF olmak üzere Dünya Bankası ve DTÖ'nün, uluslararası şirketlerin, AB'nin ve Tablo 1'de yer alan diğer uluslararası aktörlerin TEİS'ndeki etkilerinin yoğunlaştığı görülmektedir. Bu yoğunlaşma sendikasılaşırma politikalarını destekleyen bir ekonomi politik yaratmış ve yaşanan ekonomik ve finansal krizlerle birlikte derinleşmiştir.

Türkiye'de önemli sendikal hareketlerin yoğunluğu kamu kesimindedir. Kamu kesiminde ortaya çıkan özelleştirme ve esnek çalışma (özellikle sözleşmeli personel uygulaması) uygulamaları vb. sendikaların elimine edilmesi hareketine dönüşmüştür. Yine kamu kesiminde ortaya çıkan borç krizi, IMF politikaları kamunun 80 öncesi süreçte uyguladığı genişletici para ve maliye politikalarını bırakarak daraltıcı yöntemlere başvurmasına neden olmuştur. Dolayısıyla istihdamda ortaya çıkan daralma kamuda alınan her 8 grev kararından ancak 1'nin uygulanabilmesini diğer bir anlatımla sendikaların işbirliğine dayanan bir strateji izlemesini gündeme getirmiştir. Özel sektörde de aynı durumu görmek mümkündür (özel sektörde her 4 grev kararından 1'i uygulanabilmiştir) (Çetik ve Akkaya, 187-189). Uluslararası finansal sermaye akımları (özellikle kısa vadeli spekülasyon akımları) ekonomik krizleri derinleştirerek sosyal politikaların daralmasına ve yükselen faiz oranlarıyla birlikte (hiperenflasyon ortamında) reel yatırımların önemini kaybetmesini (istihdamın bir önceki döneme göre daralmasını) gündeme getirmiştir. Özellikle uluslararası şirketlerin yatırımlarını çekmek için serbest ticaret bölgelerinde ve diğer alanlarda uygulanan yoğun sendikasılaşırma politikaları iç piyasadaki işletmelerde *rekabetçi avantaj* söylemiyle meşrulaştırılmıştır.

Sendikal hareketin kendi içerisinde varolan rekabet olgusu, bazı sektörlerde var olan sendikal tekelleşme politikaları sendikaların tüm bu olumsuz koşullara karşı bütünsel ve proaktif bir strateji geliştirmelerini engellemiştir. Tarihsel anlamda da mevcut olmayan bu tür bir işbirliği sendikaların 89-93 döneminde ücret artışlarında etkili olmalarına rağmen dönemin geneli itibarıyla defansif bir duruşa ve dolayısıyla

gerek kamu sektöründe gerekse özel sektörde (işverenlerin stratejilerini kabul eden) uzlaşmacı bir yaklaşım sergilemelerine neden olmuştur. 1993 yılında görülen “Demokrasi Platformu” oluşumu önemli olmasına rağmen sendikalar arasında uzun vadeli stratejik bir işbirliğine dönüşmemiştir. Sendikaların uluslararası örgütlenmelerle var olan kurumsal bağı (en azından Türkiye ölçeğinde oluşan anti-sendikal ortamın minimize edilmesi noktasında) işlevsel hale dönüşmemiştir. Bu dönemde konfederasyonlar ve yerel sendikalar arasında toplu pazarlık yetkisi temelinde var olan iletişimsizlik konfederasyonların kendi içerisinde dahi etkinliği önlemiştir. Toplu pazarlığın merkezi düzeyde yapılamaması bir yandan üçlü diyalog ortamının oluşumunu engellerken diğer yandan sendikal hakların sınırlı kalmasının önemli bir nedenini oluşturmuştur. Buna göre sendikalar desantralize olan bir toplu pazarlık sürecinde işverenlerin işyerinin gereklerine göre ,özellikle kriz dönemlerinde, ileri sürdüğü şartları kabul etmelerini gündeme getirmiştir*. Akkaya, Türkiye’de sendikal hareketin grevlerinin bir anda arttığını ve bir anda da düşüş gösterdiğini vurgulamaktadır (1999: 153). Bunun temel sebebi sendikaların uzun vadeli stratejik hedeflere sahip olmamasıdır. Anlık tepkiler sonuçta kısa vadede bir takım edimler sağlasa da uzun vadede ,günümüzde de görüldüğü gibi, etkisiz kalmaktadır. Diğer taraftan sendikal yoğunluğun 80 öncesi süreçte birden artış gösterdiği üzerinde durulmuştu. 80 sonrası süreçte ise ani düşüşler gözlemlenmektedir. Sosyalleşemeyen (sosyopolitik yapıda yer alamayan) ve ekonomik alanda faaliyet gösteren bir sendikal hareketin bağımlı değişken haline gelerek ani bir şekilde güç kaybetmesi kaçınılmazdır. Bu süreci hızlandıran bir diğer nedense sendikaların gerek örgütlenme gerekse reaksiyonlarında etkin olamamalarıdır. Bu durumun nedeni sendikaların oluşum süreçlerinde aranmalıdır.

Sonuç

Endüstri ilişkileri alanında belirli teorik açılımların yaratıldığı ötedenberi bilinmekle birlikte, özellikle son dönemlerde bu konuda bir kısır döngü yaşandığı açıktır. Büyük ölçüde sistemin yaşadığı krizin neden olduğu bu kısır döngünün aşılması yaşanan dönüşümleri açıklayabilecek yeni bir teorik çerçevenin geliştirilmesiyle mümkündür. Bu çalışma kapsamında sözkonusu teorik çerçeve Stratejik Endüstri

* Türkiye’de ücretlerin esnek bir yapıya sahip olduğu ve bu özelliğin kriz dönemlerinde zirveye çıktığı üzerinde durulmaktadır (Ansal ve diğerleri, 2000: 66-70).

İlişkileri Sistemi (SEİS) olarak ortaya konulmuştur. SEİS, açık bir sistem modeli çerçevesinde endüstri ilişkilerinde tarihsel ve güncel gelişmeleri interaktif bir perspektifle analiz eden bir teorik çerçeve olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda endüstri ilişkileri ölçeğinde ve açık bir sistem modelinde yer alan ulusal ve uluslararası (uluslarüstü) aktörler arasında yatay ve dikey düzlemlerde karşılıklı bir ilişki ve etkileşim bulunmaktadır.

Buna göre SEİS, *açık bir sistem modeli* kapsamında ele alınmaktadır. Küresel aktörlerin (uluslararası aktörlerin) endüstri ilişkilerindeki etkilerinin yoğunlaşmasıyla birlikte kapalı (ulusal) bir sistem modelinden bahsetmenin mümkün olmadığı vurgulanmaktadır. Endüstri ilişkilerinin açık bir sistem modeli haline gelmesi (küreselleşmesi) için küresel veya bölgesel düzeyde bir toplu pazarlık veya benzeri kurumsal örgütlenmelerin zorunlu olmadığı, sisteme etki eden aktörlerin kapsamının küreselleşmesinin SEİS'ni ortaya çıkardığı üzerinde durulmaktadır.

Diğer taraftan sistemdeki yatay ve dikey etkileşimde ulusal aktörlerden hangisinin stratejilerinin sistemde ön plana çıkacağı, ilgili aktörün stratejilerinin ulusal ve uluslararası aktörlerin stratejileriyle *yakınsamasına* bağlı olduğu öngörülmektedir. Aynı durum uluslararası aktörlerin stratejileri için de geçerli olmaktadır. Diğer taraftan sistemin *toplumsal yapı* ekseninde yapılandığı, ve tarafların stratejilerinin gerçekleşmesinin büyük oranda toplumsallaşabilmelerine bağlı olduğu gerçeği karşımıza çıkmaktadır. *Toplumsallaşma* aynı zamanda *sürekliliğe dayanan istikrarlı* bir EİS oluşturulması açısından da kaçınılmazdır. Sendikaların sisteme girdi üretme konusunda toplumsallaştıkları ölçüde kalıcı oldukları görülmektedir. Diğer taraftan sendikaların sisteme etkin girdiler üretmeleri için uzun vadeli, yatay ve dikey düzlemlerde, ulusal ve uluslararası ölçekte sistemde yer alan aktörlerle etkileşimi veri alan stratejiler geliştirmek durumunda oldukları ortaya konulmaktadır.

Stratejik tercih teorisinde ortaya konulan “sendikasız endüstri ilişkileri” *modelinin* teorik ve pratik anlamda sözkonusu olamayacağı vurgulanmıştır. Buna göre günümüzde sendikaların ulusal ve uluslararası ölçekte var olan güçlerine rağmen sisteme girdi üretmede, sistemin çıktılarını karşılamada bir kriz yaşadıkları veri alınarak, bireylerin kendi çıkarlarını korumak için sisteme girdi üretmelerinin imkansız olduğu vurgulanmaktadır. Bu anlamda insan kaynakları uygulamalarının her ne kadar sendikarla fonksiyonel anlamda bir

çatışma içinde olmasa da, sendikaların olmadığı (sendikasız) bir *çalışma ilişkileri* yapısında çalışanların haklarını koruyacak (sendikaları ikâme edecek) bir fonksiyonel işleve sahip olmasının mümkün olamayacağı vurgulanmaktadır. Dolayısıyla insan kaynakları uygulamalarının (sendikasız bir ortamda) var olduğu bir *çalışma ilişkileri* ortamının sisteme çalışanlar lehine girdi üretecek bir organizasyonel yapının olmaması nedeniyle *endüstri ilişkileri* olarak adlandırılmayacağı vurgulanmaktadır.

Toplu pazarlık kurumunun sendikalar için bir strateji üretme alanı olmadığı aksine ürettikleri stratejilerin sonucunda kazanımlar elde ettikleri veya kayıplarla karşılaştığı bir süreç olduğu üzerinde durulmaktadır. Çoğulculuk teorisinde vurgulandığı gibi toplu pazarlığın kurumsal varlığının sendikal krizin aşılması için yeterli olmadığından hareketle toplu pazarlığı stratejik anlamda merkez alan sendikaların başarılı olamayacağı, sendikaların başarılı olmalarının EİS'nde girdi çıktı süreçlerinin bütünü dikkate almalarına ve bu altyapıya göre stratejiler üretmelerine bağlı olduğu belirtilmektedir.

Pratik gelişmeler açısından SEİS'nin işverenlerin stratejilerinin gerçekleşmesi konusunda liberalizasyon, deregülasyon ve uluslararası rekabet ekseninde küresel aktörlerinin çoğunluğunun stratejileri arasında bir yakınsamanın olduğu görülmektedir. Ancak bu durumun mutlak olarak böyle gerçekleşmediği özellikle İsveç gibi bir dizi Avrupa ülkesinde sistemin hala sendikal stratejileri belli bir düzeyde de olsa destekleyici bir niteliğe sahip olduğu belirtilmekte ve sisteme mikro değişkenliğin hakim olduğu üzerinde durulmaktadır. Diğer taraftan bu yakınsamanın sendikal örgütlenmeye olan olumsuz etkisi sendikaların toplumsallaşmalarıyla eş oranlı olarak azalmaktadır. Bu durumda sendikaların ortaya çıkan olumsuz koşullara karşı reaktif bir duruşa sahip oldukları, yatay ve dikey ölçekte bir içsel sinerji yaratamadıkları ve marjinal bir yaklaşım sergiledikleri görülmektedir. Ancak bu durum sendikaların etkin stratejiler üreterek sistemde aktif hale gelmesini imkansızlaştırmaktadır. Sanayileşmenin ilk dönemlerinde görülen sendikaların ortaya çıkması sürecinde yaşanan ekonomi politığın günümüzdekinden ,sendikal örgütlenme açısından, çok da uygun olmadığına vurgu yapılarak, sendikaların münferit stratejiler üretmesinin sonuç getirmeyeceği, sonuç alınabilir stratejiler için ulusal ve uluslararası ölçekte ortak çıkarlar konusunda içsel sinerji yaratımını gerçekleştirmesinin kaçınılmaz olduğu belirtilmektedir.

Dunlop'un sistemin taraflarının bulunduğu her ekonomi politikte endüstri ilişkileri sisteminin varolduğu tesbitinden hareketle, Türkiye'de de sistemin taraflarının 1947 itibariyle varolduğunu ve üstelik başlangıçtan günümüze kadar yasal anlamda oldukça önemli gelişmelerin sağlandığı gerçeği veri alınarak Türkiye'de de bir endüstri ilişkileri sisteminin varolduğu belirtilmektedir. Sistemde süreksizlikten ve toplumsallaşamamadan kaynaklanan bir istikrarsızlığın yer aldığı ve sistemin taraflarının etkin bir sistem oluşturmak için uygun stratejiler geliştiremedikleri üzerinde durulmaktadır. Sistemde öne çıkan parametrenin toplumsal tabana dayanmayan yasal düzenlemeler olduğu ve bu durumun da sistemin başlangıcından günümüze kadar istikrar kazanamamasının temel sebebi olduğu vurgulanmaktadır.

TEİS'nin gerek çalışma ilişkileri döneminde (1920-47) gerekse 1947 (kurumsallaşma dönemi) sonrasında neoliberal bir eksene sahip olduğu görülmektedir. Neoliberal endüstri ilişkilerinden kasıt ulusal ve uluslararası aktörlerin sendika karşıtı stratejilerinin yakınsaması, diğer bir anlatımla çalışanların haklarının minimize edilmesidir. Devletin domine ettiği sistemde uygulanan stratejiler işverenlerin stratejilerinin gerçekleşmesi için uygun bir ekonomi politik yaratılmasını gündeme getirmiştir. Sistemde sendikaların toplu pazarlık düzleminde ürettikleri dar kapsamlı stratejilerin ve devletin yasal düzenlemelerinin getirdiği zorunlulukların bir sonucu olarak ekonomik fonksiyonları dışında kapsamlı bir fonksiyonel işlev üstlenmedikleri görülmekte ve bu durumun sendikaların TEİS'de bağımlı değişken konumunda kalmasının temel sebebi olduğu belirtilmektedir.

Sendikaların TEİS'de etkin stratejiler üretecek içsel sinerjiye sahip olmadığından hareketle, gerek sendikalar arasında gerekse sendikanın kendi içerisinde neoliberal eksene karşı stratejiler üretme konusunda bir sosyal diyalog ortamının oluşmadığı vurgulanmaktadır. Sendikaların kendi aralarında var olan ideoloji merkezli rekabet ortamı da sendikal dayanışmayı zayıflatan unsurların başında gelmektedir. Sendikalar 1980 öncesi süreçte devletin tolerans stratejisi benimsediği bir dönemde uygun koşullar olmasına rağmen varlıklarını meşrulaştıracak açılımlar yaratamamışlardır. Bunun en açık örneğini sendikaların vizyon probleminde görmek mümkündür.

Uluslararası aktörlerin TEİS üzerindeki etkisi sendika karşıtı olarak belirmektedir. Bu anlamda ILO ve BM'nin bir takım konularda pozitif katkıları olmasına rağmen çalışma yaşamında ILO'nun eleştirileri yıllardır devam etmekte ve siyasi otoriteler bunları görmezlikten

gelirken, IMF gibi uluslararası kurumların deregülasyon gibi sendika karşıtı politikalarındaki en ince detayı dahi dikkate almaktadır. Dolayısıyla tarihsel süreç açısından bakıldığında sendikal organizasyonları destekleyen uluslararası kurumların TEİS'de sendika karşıtı aktörlere göre son derece etkisiz kaldığı görülmektedir. Bu durum da sistemde sendikaların pasifizasyonunu gündeme getirerek, devlet eliyle yaratılan neoliberal eksenini güçlendirmektedir.

KAYNAKLAR

ADAMS, Roy J. (1994), *State Regulation of Unions and Collective Bargaining : An International Assessment of Determinants and Consequences, The Future of Industrial Relations içinde, John R. Niland, Russell D. Lansbury ve Chrissie Verevis (ed.), London: Sage, ss. 41-62.*

AKAN, Taner (2004), *Stratejik Yönetim ve İnsan Kaynakları Yönetimi Adaptasyonu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.*

AKKAYA, Yüksel (2003), *Küreselleşme Kıskaçında Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Temel Özellikleri, Petrol-İş 2000-2003 Yıllığı, İstanbul, ss. 219-239.*

ANSAL, Hacer., KÜÇÜKÇİTÇİ, Suat., Onaran, Özlem ve Orbay, Zeki (2000), *Türkiye Emek Piyasasının Yapısı ve İşsizlik, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.*

ASLAN, Ali (2003), *Turkish Business Elites, Turkish Economic Elites, Turkish Bourgeoisie, Business-Political Relations In Turkey, İşgüç Elektronik Dergisi (www.isguc.org), Cilt: 5, Sayı: 2.*

BARKER, A., BYRNE, I. and VEALL, A. (1999), *Ranking by Task Force, ss. 1-76, <http://www.charter88.org.uk/pubs/demaud/9911taskforce.pdf>. 15.06.2005.*

BBC Turkish, Wolfowitz Dünya Bankası Başkanı, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/06/050601_wolfowitz.shtml, 23/06/2005.

BELLACE, Janice R. (1994), *The Role of the State in Industrial Relations, The Future of Industrial Relations içinde, John R. Niland, Russell D. Lansbury ve Chrissie Verevis (ed.), London: Sage, ss. 19-40.*

BLACKHURST, Richard, *The WTO and the Global Economy, 2005*

BORATAV, Korkut., YELDAN, A. Erinc ve KÖSE, A. Haşim (2000), *Globalization, Distribution and Social Policy: Turkey, 1980-1998, CEPA Working Paper Series, No: 20, ss. 1-53.*

BUDA, Dirk (1998), *On Course for European Labour Relations? The Prospects for the Social Dialogue in the European Union, European Union-European*

Industrial Relations içinde, Wolfgang Lecher ve Hans-Wolfgang Platzer (ed.), London: Routledge, ss. 21-47.

BÜYÜKUSLU, Ali Rıza (1994), Trade Unions in Turkey: An Analysis of Their Development, Role and Present Situation (Yayımlanmamış Doktora Tezi) School of Industrial Business Studies, Warwick University.

Cambridge International (Electronic) Dictionary , Cambridge University Press, Version 1, 2003.

COX, Robert W. (1994), Global Restructuring: Making Sense of the Changing International Political Economy, Money, Power and the Space içinde, Stuart Corbridge, Ron Martin ve Nigel Thrift (ed.), Oxford: Blackwell, ss. 45-69.

ÇETİK, Mete ve AKKAYA, Yüksel (1999), Türkiye'de Endüstri İlişkileri, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul.

DAVID, Fred R. (1993), Strategic management, 1st ed., New york: McGraw Hill.

DEACON, Bob (1999), Global Social Policy: International Organizations and the Future of Welfare, London: Sage.

DELL'ARINGA, Carlo ve LODOVICI, Manuela Samek (1994), Industrial Relations and Labor Policies in European Countries, The Future of Industrial Relations içinde, John R. Niland, Russel D. Lansbury ve Chrissie Verevis (ed.), London: Sage Publications, ss. 389-405.

DEMİR, Fırat (2002), A Failure Story: Politics, Society and Financial Liberalization in Turkey; The Paths of Retransformation in the Post-Liberalization Era, Paper Presented at 2002 Annual Meeting of the European Public Choice Society, ss. 1-49.

DERELİ, Toker (1994), Industrial Relations in the Course of Economic Development: The General Theory and The Case of Turkey, Sabahattin Zaim'e Armağan içinde, İktisat Fakültesi Mecmuası , ss. 203-220.

DERELİ, Toker (2003), 21. yy'a Girenken Batıdaki Gelişmeler Karşısında Türk Endüstri İlişkileri Sistemi: Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme, Sosyal Siyaset Konferansları, İstanbul, ss. 3-24.

DERELİ, Toker (2004), Uluslararası Çalışma Normları, Sendika Özgürlükleri ve Türkiye, AB, Türkiye ve Endüstri İlişkileri, Alpay Hekimler (ed.), İstanbul: Beta, ss. 167-190.

DOLVIK, Jon Erik (2002), Industrial Relations in EMU: Re-nationalization and Europeanization Two Sides of the Same Coin, <http://www.fafo.no/pro/emu.pdf><http://www.fafo.no/pro/emu.pdf>, 25.06.2005.

DUNLOP, John T.(1993), Industrial Relations Systems, Boston: Harvard Business School Press.

EBBINGHAUS, Bernhard (2002), Trade Unions' Changing Role, Membership Erosion, Organizational Reform, and Social Partnership in Europe, Industrial Relations Journal, 33:5, ss. 465-483.

EDWARDS, Richard ve PODGURSKY, Michael (1986), *The Unraveling Accord: American Unions in Crisis, Unions in Crises and Beyond: Perspectives From Six Countries* içinde, Richard Edwards, Paolo Garonna, Frans Tödtling (ed.), Massachusetts: Auburn House Publishing Company, ss. 14-61.

EKİN, Nusret (1994), *Türk Endüstri İlişkileri Sistemi, Özellikler ve Sorunlar, Sabahattin Zaim'e Armağan* içinde, İktisat Fakültesi Mecmuası, ss. 195-202.

GODARD, John (1994), *Industrial Relations: The Economy and Society*, Toronto: McGraw-Hill Ryerson Limited.

GRAHL, John ve TEAGUE, Paul (2004), *The German Model in Danger*, *Industrial Relations Journal*, 35: 6, ss. 557-573.

GÜLMEZ, Mesut (2004), *Türkiye'de Sosyal Politikanın Tarihsel Gelişimi, I. Ulusal Sosyal Politika Kongresi, DİSK Yayını, İstanbul*, ss. 60-67.

HAMMARSTÖM, Olle (1994), *Local and Global: Trade Unions in the Future, The Future of Industrial Relations* içinde, John R. Niland, Russeld D. Lansbury ve Chrissie Verevis (ed.), London: Sage, ss.152-164.

HAWORTH, Nigel ve HUGHES, Stephen (2003), *International Political Economy and Industrial Relations*, *British Journal of Industrial Relations*, 41:4, ss. 665-682.

HAYEK, Friedrich A. (1995), *Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük: Sosyal Adalet Serabı*, (çev. Mustafa Erdoğan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

HELLEINER, Eric (1994), *From Bretton Woods to Global Finance. A World Turned Upside Down., Money, Power and the Space* içinde, Stuart Corbridge, Ron Martin ve Nigel Thrift (ed.), Oxford: Blackwell, ss. 163-180.

HENSMAN, Rehini (2001), *World Trade and Workers' Rights: In Search of an International Position*, *Antipode*, ss. 427-450.

http://europe.eu.int/employment_social/employment_analysis/eie2004_chap2_en.pdf

HYMAN, Richard (1994), *Changing Trade Union Identities and Strategies*, *New Frontiers in European Industrial Relations* içinde, Richard Hyman ve Anthony Ferner (edit.), Oxford: Blackwell.

HYMAN, Richard (1999), *National Industrial Relations Systems and Transnational Challenges*, *European Journal of Industrial Relations*, ss. Volume 5, Number 1, ss. 89-110.

HYMAN, Richard (2001a), *Küreselleşme Bağlamında Sendikalar ve Çıkarların Temsili*, 21. Yüzyılda Sendikal Politika Arayışları içinde, Petrol-İş, ss. 9-30.

HYMAN, Richard (2001b), *The Europeanization or Erosion of Industrial Relations*, *Industrial Relations Journal*, 32:4, ss. 280-290.

HYMAN, Richard (2001c), *Understanding European Trade Unionism: Between Market, Class & Society*, London: Sage.

İNALCIK, Halil (1996), *Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü, Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi* içinde, ss. 259-319.

KAUFMAN, Bruce (2004), *The Global Evolution of Industrial Relations*, Geneva: ILO.

KELLER, Berndt (2003), *Social Dialogues-The State of the Art a Decade After Maastrich*, *Industrial Relations Journal*, 34:5, ss. 411-429.

Klikauer, Thomas (2002), *Stability in Germany's Industrial Relations: A Critique on Hassel's Erosion Thesis*, *British Journal of Industrial Relations*, ss. 295-308.

KOCHAN, Thomas A., KATZ, Harry C. ve MCKERSIE, Robert B. (1994), *Transformation of American Industrial Relations*, Ithaca: ILR Press.

KOCHAN, Thomas A., MCKERSIE, Robert B. ve CAPPELLI, Peter (1983), *Strategic Choice and Industrial Relations Theory and Practice*, <https://dspace.mit.edu/bitstream/1721.1/2065/1/SWP-1506-15368581.pdf>, 20/06/2005.

KORAY, Meryem (1996), *Esneklik Ya da Emek Piyasasının Küreselleşmesi*, *Petrol-İş '95-'96 Yıllığı*, İstanbul, ss. 747-772.

KOYUNCU, Murat ve ŞENSES, Fikret (2004), *Kısa Dönem Krizlerin Sosyoekonomik Etkileri: Türkiye, Endonezya ve Arjantin Deneyimleri*, *Çalışma ve Toplum*, Sayı: 3. ss. 11-52.

KURTULMUŞ, Numan (1996), *Sanayi Ötesi Dönüşüm*, İstanbul: İz Yayıncılık.

KUTAL, Metin (1997), *Küreselleşme Sürecinin Türk Sendikacılığı Üzerindeki Olası Etkileri*, *Kamu-İş Dergisi*, Cilt 4, No: 2, ss. 251-267.

LLOYD, V. ve WEISSMAN, R. (2002), *How International Monetary Fund and World Bank Policies Undermine Labor Power and Rights*, *International Journal of Health Service*, 32: 3, ss. 433-442.

LORDOĞLU, Kuvvet (2004), *Türkiye'de Sendika Hareketinin Kısmen Gölge Bir Alanı Üzerine Tartışmalar AB, Türkiye ve Endüstri İlişkileri*, ss. 225-238.

MAHİROĞULLARI, Adnan (2000), *1980 Sonrası Türk ve Fransız Sendikacılığı*, *Kamu-İş Yayını*.

MAKAL, Ahmet (1999), *Türkiye'de Tek partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, Ankara: İmge.

MAKAL, Ahmet (2002), *Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963*, Ankara: İmge.

MAKAL, Ahmet (2004), *Cumhuriyetin 80. Yılında Türk Sendikacılığı, Sosyal Siyaset Konferanslarında Yapılan Konuşma Metni*, 47.Kitap, İstanbul, ss. 123-173.

MB, *The Impact of Globalization on the Turkish Economy*, May 2002, ss. 1-112.

MESS (2003), *Dönüşüm '03*, İstanbul.

MISHEL, Lawrence., BERNSTEIN, Jared ve SCHMITT, John (2001), *The State of Working in America*, Ithaca: Economic Policy Institute.

NAVARRO, Vicente., SCHMITT, John ve ASTUDÍLLO, Javier (2004), *Is Globalization Undermining the Welfare State*, *Cambridge Journal of Economics*, 28, ss. 133-152.

OECD (1994), *The OECD Jobs-Study Evidence and Explanations*, Paris.

ONARAN, Özlem (2003), *Türkiye’de İhracat Yönelimli Büyüme Politikalarının İstihdam Üzerindeki Etkileri*, *İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar: Oktar Türel’e Armağan*, İstanbul: İletişim, ss. 579-600

ÖKE, M. Kemal ve KURT, Senem (2003), *Yeni Süreç ve Sendikaların Temsil Sorunu*, *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar: Korkut Boratav’a Armağan*, İstanbul: İletişim, ss. 399-426.

ÖNDER, İzzettin (2003), *Dünya Piyasa Yapılanmasında Devletin Konumu, 2000-2003 Petrol İş Yılığında* içinde, ss. 91-105.

ÖNİŞ, Ziya (1998), *Liberalization, Transnational Corporations and Foreign Direct Investment in Turkey: The Experience of the 1980s, State and Market: The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective* içinde, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, ss. 306-321.

PANIC, Mica (1995), *International Economic Integration and the Changing Role of National Governments, The Role of the State in Economic Change* içinde, Ha Joon Chang ve Robert Rewthorn, Oxford: Clarendon Press, ss. 51-77.

PLATZER, Hans-Wolfgang (1998), *Industrial Relations and European Integration: Patterns, Dynamics and Limits of Transnationalization*, *European Union-European Industrial Relations* içinde, Wolfgang Lecher ve Hans-Wolfgang Platzer (ed.), London: Routledge, ss. 81-117.

PLOWMAN, D. H. (1992), *Management and Industrial Relations, Comparative Industrial Relations: Contemporary Research & Theory* içinde, Roy J. Adams (ed.), ss. 56-75.

REGINI, Marino (1994), *The Strengh of Union Movements in Advanced Capitalist Democracies: Social and Organizational Variations, The Future of Labor Movements* içinde, Marino Regini (ed.), London: Sage, ss. 17-53.

ROOMKIN, Myron and ROSEN, Sherman D. (1996), *Strategic Industrial Relations, The Handbook of Human Resource Management* içinde, Ferris, Gerald R., Rosen, Sherman D. And Barnum, Darold T. (ed.), Oxford: Blackwell, pp. 66-82.

ROSS, George ve MARTIN, Andrew (1999), *European Unions Face the Millennium, The Brave New World of European Labor: European Trade Unions at the Millennium* içinde , Andrew Martin ve George Ross (ed.), New York: Berghahn Books, ss. 1-26.

SAKALLIOĞLU-CİZRE, Ümit ve YELDAN, Erinç, *Politics, Society and Financial Liberalization: Turkey in the 1990s, Development and Change*, Vol. 31, ss. 481-508.

SELAMOĞLU, Ahmet (2004), *Örgütlenme Sorunu ve Sendikal Yapıda Değişim Arayışları*, *Çalışma ve Toplum*, Sayı:2, ss. 39-54.

SELAMOĞLU, Ahmet ve ŞENKAL, Abdülkadir (2004), *Turkish Trade Unions and the Internet Web Use: Challenges and Opportunities for Union Survival*, Paper Presented at IIRA 7th European Regional Congress.

SOSKICE, D. (1997), *German Technology Policy, Innovation and National Institutional Frameworks, Industry and Innovation*, V. 4, pp. 75-96.

STIGLITZ, Joseph E. (1999), *The World Bank at the Millennium*, *The Economic Journal*, 109, ss. 577-597.

STREECK, Wolfgang (1998), *The Internationalization of Industrial Relations in Europe: Prospects and Problems*, , *Working Paper Series in European Studies*, Volume: 1, Number: 1, Wisconsin:European Studies Programme, International Institute, 1-40.

TALAS, Cahit (1992), *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, Ankara: Bilgi Yayınları.

TOKOL, Aysen (2004), *Türk Endüstri İlişkileri Sistemi*, Ankara: Nobel.

TOYE, John (2000), *Fiscal Crises and Fiscal Reform in Developing Countries*, *Cambridge Journal of Economics*, 24, ss. 21-44.

TURAN, Kamil (1999), *Dünyada ve Türkiye'de Kamu Görevlileri Sendikalarının Hukuki Gelişimleri*, *Kamu-İş*, Cilt: 4, Sayı:4, ss. 1-14.

UÇKAN, Banu (2002), *Türkiye'de Sendikalar Arası Rekabet*, *Selüloz-İş Sendikası Eğitim Yayınları*: 13.

Urhal, Betül (2004), *Sendikal Örgütlenme Bunalımı ve Türkiye'deki Durumu*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü ,Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

WTO, *Annual Report 2004*, Geneva.

YELDAN, Erinç (2003), *Neoliberalizmin İdeolojik Bir Söylemi Olarak Küreselleşme*, *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar: Korkut Boratav'a Armağan*, İstanbul: İletişim, 427-452.

YILDIRIM, Engin (1997), *Endüstri İlişkileri Teorileri (Sosyolojik Bir Değerlendirme)*, Sakarya: Değişim Yayınları.

YORGUN, Saim (1995), *Türkiye'de Sosyal Diyalog ve Çalışma Barışı*, İstanbul: Toleyis Eğitim Yayınları.

Tablo 1. Stratejik Endüstri İlişkileri Sistemi

